

A ZARÁNDOKÜNNEPEK REFORMJA JÓSIÁS KORÁBAN. A DEUT 16,1-17 MAGYARÁZATA

Kustár Zoltán
Debrecen

I. Bevezetés: A Deuteronomium előállása; II. A Deut 16,1-17 előállása; III. A Deut 16,1-17 magyarázata; III.1. A páska-maccót ünnepe (16,1-8); III.2. A hetek ünnepe (16,9-12); III.3. A lombásátrak ünnepe (16,13-15); III.4. Összefoglaló záradék (16,16-17)

A Deuteronomium ünnepi kalendáriuma a 16. fejezet 1–17. verseiben olvasható. Ez a kalendárium az 1–8. versekben a paskára és a *maccót* ünnepére vonatkozó előírásokat hozza, a 9–12. versekben a hetek ünnepéről, a 13–15. versekben pedig a lombásátrak ünnepéről rendelkezik. A szakaszt a 16–17. versben néhány összefoglaló rendelkezés zárja.

Mielőtt a szakasz elemzésébe belekezdenénk, érdemes felidézni, hogy a Deuteronomium mikor és milyen lépésekben állt elő. Így ugyanis választ kaphatunk arra is, hogy melyek lehettek azok a korszakok, és kik lehettek azok a szerzők, illetve szerkesztők, akiknek e kalendárium jelenlegi formáját köszönhetjük.¹

I. BEVEZETÉS. A DEUTERONÓMIUM ELŐÁLLÁSA

Mózes ötödik könyve mind tartalmi, mind stilisztikai szempontból egységes alkotás benyomását kelti. Számos ponton azonban olyan felíratot találunk benne, amelyet egy irodalmi mű legelején várnánk (lásd 1,1–5; 4,44–46; 12,1). A könyv hol egyes szám harmadik személyben beszél Mózesről, hol Mózes beszél magáról egyes szám első

¹ A kutatástörténet rövid áttekintéséhez lásd RÓZSA, *Az Ószövetség keletkezése*, 228–250; ZENGER, *Einleitung*, 140–149; NIELSEN, *Deuteronomium*, 4–11.

személyben. További formai egyenetlensége a könyvnek az, hogy a szöveg a hallgatóságot hol egyes szám, hol többes szám második személyben szólítja meg, gyakran rövidebb perikópákban, de akár egyetlen versen belül is váltogatva a nyelvtani személyeket. Mindez arra utal, hogy a könyv nem lehet egyetlen szerző alkotása, hanem több lépcsőben, több szerző, illetve szerkesztő egymásra épülő munkájának eredményeként állhatott elő.

1) A könyv legrégebbi magvát a 12–26. fejezetekben olvasható törvénygyűjtemény alaprétege, az ún. *Ősdeuteronomium* alkotja. Az uralkodó választására vonatkozó törvények (17,14–20) már feltételezik az ország kettészakadását, a hamis próféták elleni intelmek (13,2kk; 18,9kk) pedig a prófétaágnak a királyi udvarhoz kötődő, intézményesedett formáját (vö. pl. 1Kir 22); a királyválasztásra vonatkozó rendelkezés azon kitétele, miszerint idegen származású nem lehet uralkodó, ugyanakkor csakis az északi országrészben értelmezhető, de nem a dinasztikus trónutódlást követő Júdában. A kánaáni vallások elleni polémiára az Illés korában kiéleződött konfliktus mellett már Hóseás próféta igehirdetése is hatással lehetett, a szegényekkel szembeni szolidaritás eszméje pedig a klasszikus írópróféták közül például Ámósz igehirdetésével mutat rokonságot. Ha ezt a törvénykönyvet egybevetjük a Szövetség könyvével, melyet hagyományosan a Kr. e. 9. századra szoktak datálni, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a Deut 12–26-nak fiatalabbnak kell lennie annál, hiszen szerkezetében, de egyes rendelkezéseinek megfogalmazásában is nyilvánvalóan a Szövetség könyvét követi. Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy a törvénygyűjtemény a Kr. e. 750 táján, az északi országrészben keletkezhetett.

A 2Kir 22–23 tudósítása szerint Jósiás Kr. e. 622-ben renováltatta a jeruzsálemi templomot, s e munkák során a papok egy régi, elfeledett törvénykönyvet találtak. A király e törvénykönyvet országának alkotmányává tette, s annak szellemében mélyreható vallási reformokat vezetett be. Már az ókori egyházatyák is úgy gondolták, hogy ez a törvénykönyv a Deuteronomium kellett, hogy legyen. Az ugyanis, hogy a király a pogány kultuszhelyek mellett (2 Kir 23,5.13) Jahve vidéki kultuszhelyeit is bezáratta, és az istentiszteletet kizárólagosan a jeruzsálemi szentélyre korlátozta (2 Kir 23,8–9.15.19–20), a Deut 12,2–28 rendelkezésének felel meg. Amikor Jósiás a páskát egy országos, jeruzsálemi zarándoklat keretében ünnepelteti meg (2 Kir 23,21–23), akkor ezzel a Deut 16,1–7 előírásainak tesz eleget, mint ahogy reformjának többi elemével szintén a Deuteronomium parancsolatait hajtotta végre (vö. 2Kir 23,6–12.24 és Deut 16,21; 23,18–19; 18,10a; 17,3; 16,22; 18,11). Amennyiben nem zárjuk ki eleve a könyv több lépcsős előállításának a lehetőségét, nincs okunk arra, hogy a Jósiás reformjáról szóló beszámoló történelmi hitelességét elvitassuk. Nincsen tehát szó Jósiás

papjainak „kegyes csalásáról”, amellyel réginek, s így kötelező érvényűnek akarták volna elfogadtatni a királlyal a saját alkotásukat. Ez viszont azt jelenti, hogy az Ósdeuteronomiumnak valamikor Kr. e. 750 és 622 között kellett előállnia.²

2) Ezt az Ósdeuteronomiumot az asszír hódítók elől menekülő izraeliek vihették magukkal Júdába Kr. e. 722 tájékán. Azt, hogy a művet a jeruzsálemi templom egyik raktárában helyezték el, s hogy ott hamarosan megfeledeztek róla, nagyon is elképzelhető.

Amikor a gyűjtemény Jósiás király idejében ismét előkerült, s a király azt az ország alkotmányának rangjára emelte, akkor bizonyos szerkesztői átdolgozásokat is végrehajtottak rajta, hogy a művet Júda éppen aktuális szituációjához igazítsák. A Deut 12–16* bizonyos kiegészítései ennek az átdolgozásnak a keretében kerültek bele a könyvbe.

Ugyancsak ebben a korban vették körbe a törvénygyűjteményt a Deut 4,45–11,32 és a Deut 27–28 szerkesztői anyagával. Ez az átdolgozás ágyazza a törvénygyűjteményt a Jordán keleti partjánál állomásozó izraeli törzsek történelmi szituációjába, s igyekszik tartalmát azáltal legitimálni, hogy azt a Sínai-hegyen elhangzott törvények megismétléseként mutatja be (Deut 5,1–6,1). Az Ósdeuteronomium ebben az irodalmi kontextusban az Isten és népe közötti szövetség alapokmányává válik, rendelkezéseinek megtartása vagy elutasítása az Ígért földjének megtartását vagy elvesztését jelenti. Azt, hogy Júda az északi testvérállam sorsára jut-e, vagy pedig jólétben és biztonságban élheti-e továbbra is az életét, kizárólag attól függ, hogy megtartja-e ezeket a törvényeket – hangsúlyozzák a gyűjtemény mögé ekkor beillesztett átok- és áldásmondások (27–28. fejezet). S ahogyan Mózes a Jordán partján a Sínai-hegyi szövetségekötés megismétlésével kötelezte el újra a pusztai vándorlás második nemzedékét e törvény megtartására (28,69), úgy Jósiás korában is a szövetségekötés megismétlésével kellett azt ismét ünnepélyesen életbe léptetni (vö. 2 Kir 23,1–3).

3) Jósiás király reformjai azonban nem tudták feltartóztatni Júda pusztulását. Asszíria elnyomása alól ugyan felszabadult az ország, de az annak helyébe lépő Babilónia megpecsételte a nyughatatlan alattvalónak bizonyuló kis állam sorsát. Nebukadneccar Kr. e. 587-ben elfoglalta az országot, lerombolta Jeruzsálemet, és a lakosság egy részét száműzetésbe hurcolta.

Ebben a történelmi helyzetben keletkezett a Józsué könyvétől a Királyok második könyvéig ívelő nagy történelmi munka, a Deuteronomista történelmi mű. E mű szerzője a nemzeti tragédia okait abban látta, hogy a nép a Deut 5–28* intelmeit figyelmen kívül hagyta, és törvé-

² Másképp újabban például VEIJOLA, *Deuteronomium*, 2k., aki szerint a törvénygyűjtemény alaprétege Jósiás korából származtatható.

nyeit semmibe vette. Azért, hogy ezt a meggyőződését olvasói számára világosan kifejezésre juttassa, az addig önállóan hagyományozott Deuteronomiumot az 1–3(4.)^{*} és 28–30.^{*} fejezetek anyagával a Józs–2Kir beszámolójához erősítette. Ugyanez a redakció a törvénygyűjteménybe néhány rövidebb kiegészítést is beleillesztett, illetve az azt körülvevő keret-szöveget is jelentős átdolgozásnak vetette alá.

4) A Deuteronomista történeti mű még a babiloni fogság során további átdolgozásoknak eshetett alá. Bár e szerkesztők munkáját elsősorban a történeti könyvekben keresték és vélték megtalálni, kezük nyomát minden bizonnyal a bevezetőnek tekintett Deuteronomiumban is felfedezhetjük.³

5) A Deuteronomium előállításának utolsó jelentős állomása az volt, amikor elé illesztették Mózes első négy könyvét, létrehozva ezzel a ma ismert Pentateuchost. E lépés nyilvánvalóan magával hozta annak a lehetőségét, de egyben igényét is, hogy Mózes ötödik könyvét a Mózes első négy könyvével szinkronban lássák, illetve láttassák: a tudatos vagy éppen önkéntelen harmonizáció például a Papi törvényekkel számos későbbi redaktort ösztönözhetett a kisebb módosításokra mindkét korpuszban, így Mózes ötödik könyvében is.

II. A DEUT 16,1–17 ELŐÁLLÁSA

Kanyarodjunk most vissza a könyvben szereplő ünnepi kalendáriumhoz! A Deut 16,1–17 irodalomkritikai elemzése meglehetősen ellentmondásos modellekhez vezetett.⁴ Ezek részletes ismertetésére itt nem térhetünk ki, csupán a saját elképzeléseinket ismertethetjük – a folytatásban azonban még kitérünk a fontosabb eltérő véleményekre.

A Deut 16,1–17 vizsgálata során érdemes abból a tényből kiindulni, hogy hasonló ünnepi kalendáriumok az Ószövetségben máshol is találhatóak. Ezek közül a legrégebbi a Jahvista Ex 34,18–23. Ugyancsak régebbi a Deut 16-nál a Szövetség könyvének végén szereplő Ex 23,14–17, melyet hagyományosan az Előhista forráshoz, illetve annak korához szoktak kapcsolni.⁵

³ A Deuteronomista történeti mű esetében még két fontos deuteronomisztikus átdolgozással számol a göttingeni iskola: ez a DtrP és DtrN – VEIJOLA, *Deuteronomium*, 4, szerint ezek munkája Mózes ötödik könyvében is kimutatható. Levin (1985) ezen kívül egy korai fogság utáni szerkesztővel is számol („Bundestheologischer Deuteronomist = DtrB), amelynek a Deut jelenlegi formájának megalkotásában döntő szerep jutott, lásd VEIJOLA, uo.

⁴ Rövid kutatástörténeti áttekintésként lásd HALBE, *Passa-Massot*, 147–168; NIELSEN, *Deuteronomium*, 167–169; NELSON, *Deuteronomy*, 204k.

⁵ Így VON RAD, *Deuteronomium*, 79; BARTHA, *Izrael vallásos életrendje*, 167k.; HALBE, *Das Privilegrecht Jahwes*; uő, *Ursprung und Wesen des Massotfestes*, 325; NIELSEN, *Deuteronomium*, 169; CLEMENTS, *Deuteronomy*, 411; NELSON, *Deuteronomy*, 203; BLENKINSOPP, *Második Törvénykönyv*, 185; XERAVITS, *Tanulmányok az ókori Izrael kultuszáról*, 1k. (itt a 2.

Ha ezt a két kalendáriumot először csak egymással vetjük egybe, azonnal feltűnik, hogy tartalmukban, szerkezetükben és szóhasználatukban lényegében megegyeznek egymással:

2Móz 34,18.22–23 (J)

(18) Ügyelj a kovásztalan kenyerek ünnepére!

Hét napig kovásztalan kenyeret egyél, ahogyan megparancsoltam neked, az Ábíb hónap megszabott idején, mert az *Ábíb hónapban* jöttél ki Egyiptomból.

(...)

(20bb)

Üres kézzel senki se jelenjék meg színem előtt!

(...)

(22) **És** tartsd meg

az *hetek ünnepét*,
amikor búzád

első termését aratod.

És a betakarítás ünnepét

az esztendő *fordulóján*.

(23) Évenként háromszor jelenjék meg minden férfi az ÚRisten,

Izrael Istenének

színe előtt!

2Móz 23,14–17 (E)

(14) Háromszor szentelj nekem ünnepet évenként!

(15) Ügyelj a kovásztalan kenyerek ünnepére!

Hét napig kovásztalan kenyeret egyél, ahogyan megparancsoltam neked, az Ábíb hónap megszabott idején, mert *akkor*

jöttél ki Egyiptomból.

Üres kézzel senki se jelenjék meg színem előtt!(16) **És**

az *aratás* ünnepét,

amikor *meződ vetésének*

első termését *takarítod be*.

És a betakarítás ünnepét

az esztendő *végén*,

amikor a termést betakarítod a mezőről.

(17) Évenként háromszor jelenjék meg minden férfi az ÚRisten

színe előtt!

A fenti kis színopszisban a **félkövér betűtípus** az eredeti héber szöveg szó szerinti egyezéseit, a *dólt betű* az eltérő megfogalmazásban szereplő azonos gondolatot, míg a normál, azaz se nem *dólt*, se nem félkövér betűk az adott kalendárium külön-anyagát jelölik.

1) Ha e két kalendáriumot egybevetjük a Deut 16,1–17 szövegével, akkor láthatjuk, hogy ez utóbbinak vázát egy Deuteronomium előtti

lábjegyzetben további irodalom). Másképp VEIJOLA, *Deuteronomium*, lábj. 1186, aki szerint a Deut 16 az Ex 34,18–25-öt sehol nem feltételezi, s így ő azokhoz csatlakozik, akik ez utóbbi szöveget viszonylag késeinek tartják, lásd e kutatók jegyzékét uo. Számomra – a két Exodus-beli kalendárium nagyfokú egyezése miatt – Veijola kijelentése értelmezhetetlen. Az Ex 23,14–17-et maga Veijola is korábbiak tartja, mint a Deut 16, lásd VEIJOLA, *Deuteronomium*, 329. A Lev 23 ünnepi kalendáriumára viszont már nyilvánvalóan fiatalabb a Deut 16-nál, lásd CHOLEWINSKI, *Helligkeitsgesetz und Deuteronomium*, 179–216, s ez igaz a kései papi Num 28–29 kalendáriumára is.

rövid, tömör ünnepi kalendárium alkotja⁶, mely felépítésében, tartalmában, de helyenként konkrét megfogalmazásában is a korábbi két kalendárium mintáját követi.⁷

E két korábbi kalendáriumban első helyen kizárólag a *maccót* ünnepe szerepel. Ezzel szemben a Deut 16,1–8 első zarándokünnepként a páskát és a *maccót*ot egyaránt feltünteti. Olyan kalendáriumot, amelyben első zarándokünnepként a páska állna, nem ismer az Ószövetség. Így nyilvánvaló, hogy a Deut 16-ban is a *maccó*tra vonatkozó rendelkezésnek kell alkotnia az alapréteget – a jahvista és előhista kalendáriumoknak megfelelően a Deut 16 summás összefoglalása (16k. v.) az első helyen szintén csak a *maccót*ot említi, a páskát azonban nem.⁸

Ez az ősi kalendárium már az Ósdeuteronomiumban is benne szerepelhetett. Ugyanakkor az sem zárható ki teljesen, hogy azt majd csak a Deuteronomium Jósiás-féle redaktora emelte be a törvénykönyvbe, és látta el azonnal a maga szerkesztői kiegészítéseivel.

2) Egy biztos: a kalendárium Jósiás korában jelentős átdolgozáson esett át (dtn), melynek célja az volt, hogy tartalmát szinkronba hozzák a deuteronomista reformok követelményeivel.⁹

Először is a deuteronomisták a zarándokünnepekkel kapcsolatban is végrehajtották a kultuszcentralizációt, mindhárom ünnep esetében kiemelve azt, hogy azt csak az egyetlen legitim, Jahve által kiválasztott szentélyben szabad megünnepelni. Ennek keretében került sor arra is, hogy a kovásztalan kenyerek ünnepét összekapcsolják a páska ünnepével, beemelve ezzel ez utóbbit a zarándok-ünnep sorába – ennek módjáról és okairól még részletesebben fogunk szólni.¹⁰

Másik fontos változtatásuk az volt, hogy az ünnepeket nyomatékkal az ÚRral, Izrael istenével hozták összefüggésbe. Ez főleg a második és harmadik ünnep esetében szembeötlő. Feltűnő ugyanis, hogy a

⁶ Ennek rekonstruálásához lásd alapvetően NIELSEN, *Deuteronomium*, 166k.169k., az 1–8. vershez vö. még HALBE, *Passa-Massot*, 155–158.

⁷ Itt nyilván irodalmi függőség is fennáll a kalendáriumok között, lásd az Ex 23-ról NELSON, *Deuteronomy*, 205k., mindkét korábbi kalendáriumról BARTHA, *Izrael vallásos életrendje*, 168; CLEMENTS, *Deuteronomy*, 411.

⁸ E kérdésre azonban a folytatásban még részletesen vissza fogunk térni.

⁹ A kalendáriumon a deuteronomisták által végrehajtott teológiai változtatásokhoz lásd LEVINSON, B. M., *Deuteronomy and the Hermeneutics of Legal Innovation*, New York – Oxford, 1997, 53–97 (idézi: VEIJOLA, *Deuteronomium*, 329, láb. 1187), a Jósiás-féle redakció szövegének körülhatárolásához alapvetően NIELSEN, *Deuteronomium*, 166k.169k. Ő mindenesetre a 8. verset sorolja e redakcióhoz (*maccót*), míg a vele tartalmi feszültségben álló 7. verset (páska) a DtrG szerkesztő számlájára írja. Magam a 8. verset kései, dtr utáni betoldásnak látom (lásd később), ami miatt nincs ok arra, hogy a 7. verset elvitassuk a deuteronomista alaprétegtől (Jósiás-redakció).

¹⁰ Másképp VEIJOLA, *Deuteronomium*, 329k., aki ezt egy, a Papi irattal harmonizációra törekvő, kései szerkesztő számlájára írja. Nézete azonban a Deut 16 előtti kalendáriumok alapján tarthatatlan.

Deuteronómium előtti két kalendárium ezt a két mezőgazdasági ünnepet nem historizálta, sőt a szűkszavú megfogalmazásában nem is hozta Jahvével semmiféle összefüggésbe azon kívül, hogy kötelező megtartásukat Jahve parancsára vezette vissza. Ezzel szemben a Deut 16 nyomatékkal kiemeli, hogy ezeket az ünnepeket neki kell szentelni. Ezt juttatja kifejezésre mindhárom ünnepnél „*az ÚR, a te Istened*” formula, mely először a Deuteronómiumban jelenik meg,¹¹ s amely a kalendáriumnak ebben a rétegében nem kevesebbszer, mint 11x szerepel (lásd 16,1.2.10.11.15.16.17). E mögött nyilvánvalóan a kánaáni termékenységi kultuszok elleni polémia áll: Jahve, nem pedig valamilyen másik isten az, aki a gabonával, a gyümölcsökkel és a szőlő termésével megáldja a népet. A fő ellenfél nyilván maga Baal és az ő kultusza lehetett. Nagyon is érthető, hogy a deuteronomisták szemében éppen a kánaáni hatásnak leginkább kitett, mezőgazdasági jellegű ünnepek váltak egyfajta *status confessionissá*.¹²

Harmadrészt a deuteronomisták az ÚR előtt való örvendezésben határozták meg a második és harmadik ünnep lényegét: ez, a szívből jövő hálaérzet kell, hogy az ünneplést meghatározza, nem pedig kultikus aktusok leszabályozott sora.¹³

S végül, negyedrészt, a deuteronomisták a rájuk olyannyira jellemző szociális aspektussal is kiegészítették a második és a harmadik ünnepre vonatkozó előírásokat, összekötve liturgiai reformjukat a „gyülekezeti megreformálásával”¹⁴ is.

Végül érdemes azt is észrevenni, hogy a páska-*maccót* historizálása révén a kalendárium deuteronómiumi alaprétegében együtt van jelen a szabadító Isten történelmi tetteinek kultikus megjelenítése és a gondviselő Isten áldása feletti hálaadó örvendezés: Miközben a páska-*maccót* történelmének kezdeteire emlékezteti Izraelt, addig a másik két ünnep, a hetek és a lombsátrak ünnepe Istennek a jelenben meg tapasztalt üdvhozó jelenlétét hirdeti.¹⁵

3) Harmadik réteggént a kalendáriumon egy későbbi deuteronomista (dtr) szerkesztő átdolgozása is felismerhető. Ez a szerkesztő illeszthette a szövegbe az 5–6. verseket. Ezek külön nyomatékkal megismétlik azt, amit lényegében már az 1–4. vers is elmondott, ugyanakkor megszakítják az összefüggést a tartalmilag összetartozó 4. és 7. vers között. E redaktor a maga jellegzetes terminológiájával megismétli a kultuszcentralizáció parancsát, másrészt – bizonyos technikai

¹¹ BRAULIK, „*Volksliturgie*” nach dem deuteronomischen Festkalender, 115.

¹² BERTHOLET, *Deuteronomium*, 50, majd BRAULIK, „*Volksliturgie*” nach dem deuteronomischen Festkalender, 99k.108k.; uő, *Deuteronomium*, 116; ROSE, 5. Mose, 53.

¹³ TÓTH, *Mózes ötödik könyve*, 268.

¹⁴ Ez utóbbihoz lásd BRAULIK, „*Volksliturgie*” nach dem deuteronomischen Festkalender, 113k.; uő, *Deuteronomium*, 119.

¹⁵ BRAULIK, „*Volksliturgie*” nach dem deuteronomischen Festkalender, 118.

érdeklődést mutatva – az ünnepek menetét is igyekeznek részleteiben leszabályozni.¹⁶

A 12. vers egészében a 11. vers עֲבָדָה „szolga” szavához fűzött exkurzusnak tekinthető.¹⁷ Az Egyiptomból való szabadulás témája e betoldást az 5–6. versekhez kapcsolja, a kultikus rendelkezések megtartására való intelme pedig szintén egybevág azoknak kultikus érdeklődésével.¹⁸ A 3aβ („mert sebtében jöttél ki Egyiptomból”) szakasz a „sebtében” szóval az Egyiptomból való kivonulás témájához az elnyomás motívumát kapcsolja, formájában pedig feladja az alaprétegnek azt a jellegzetességét, hogy a kivonulás alanyának nem Izraelt, hanem magát Istent tekinti (vö. 1. v.). E betoldás¹⁹ nyelvezete alapján legkorábban a fogság korából való.²⁰ A historizáló 3β szintén betoldás lehet, hiszen e fél-vers az egyiptomi fogságra való utalásával tartalmi duplomot alkot az első vershez, ugyanakkor megszakítja a *macsótra* vonatkozó 2. és 4. vers közötti összefüggést.²¹ Semmi sem szól az ellen, hogy a 3aβ és a 3b szakaszokat egyetlen szerkesztő munkájának tulajdonítsuk.²² Az egyiptomi szolgálásra való utalás alapján a 3. vers e bővítései a 16,5–6.12-vel egy réteghez is besorolhatók. Nem kizárt, hogy az 1. vers végére illesztett „éjjel” pontosító megjegyzés²³ ugyanennek a kéznek a munkája.²⁴

¹⁶ Betoldásnak ítéli e verseket NIELSEN, *Deuteronomium*, 166–172; ROSE, *5. Mose*, 43.46k.. NIELSEN, *Deuteronomium*, 166.168, a שָׁמַיִם לְשִׁבְּרֵי שָׁמַיִם kifejezést a 2. és a 11. vers végéről (16,2bβ.11bβ) szintén betoldásnak tartja és azokat a 16,5–6. versek szerzőjének számlájára írja. A két részlet leválasztását azonban irodalomkritikai érvekkel nem lehet alátámasztani.

¹⁷ Betoldásnak ítéli a verset STEUERNAGEL, *Deuteronomium und Josua*, 61; uő, *Das Deuteronomium*, 112, majd VEIJOLA, *Deuteronomium*, 339k.; ROSE, *5. Mose*, 55.

¹⁸ Egy réteghez sorolja a 16,5–6 és 16,12 verseket NIELSEN, *Deuteronomium*, 166–169.

¹⁹ Betoldásnak ítéli a szakaszt HALBE, *Passa-Massot*, 157k.; VEIJOLA, *Deuteronomium*, 330.335–340; ROSE, *5. Mose*, 48.

²⁰ A formula a נָשַׁבְּרָה igével csak a deuteronomisztikus Jer 7,22; 11,4; 34,13, valamint a kései fogság utáni Mik 7,15-ben fordul elő, maga a שָׁמַיִם szó pedig máshonnan csak a papi Ex 12,11-ből és a fogság-korabeli Ézs 52,12-ből ismert, lásd BRAULIK, „Volksliturgie” nach dem deuteronomischen Festkalender, 105, láb. 25 és 26.

²¹ A 3b-t is későbbi betoldásnak ítéli HALBE, *Passa-Massot*, 157k.; ROSE, *5. Mose*, 48. Több lépésben keletkezett betoldásnak tartja a 3b-t VEIJOLA, *Deuteronomium*, 330.335–340.

²² Lásd HALBE, *Passa-Massot*, 157k. ROSE, *5. Mose*, 50, a 16,3aβ mellett a 16,3b verset szintén betoldásnak ítéli és egy réteghez sorolja be – ahogy az első vers „éjjel” szavának beillesztését is. VEIJOLA, *Deuteronomium*, 335k., a 3aβ*ba szakaszokat szintén egyetlen szerkesztő munkájának tartja.

²³ MERENDINO, *Das deuteronomische Gesetz*, 128.141; VEIJOLA, *Deuteronomium*, 333k.; ROSE, *5. Mose*, 43.50.

²⁴ Lehetséges mindenesetre, hogy az ide besorolt betoldások több szerkesztői réteg-re is feloszthatóak lennének – e részletek tisztázása azonban itt most nem feladatunk. Veijola az alábbi kisebb, kései redakciókkal számol: (I) korai fogság utáni, szövetség-teológiai átdolgozás (DtrB): 6,5bb.10a*b.15b.17b (II) első kultikus érdeklődésű átdolgo-

4) Az ünnepi kalendárium szövegében végül egy negyedik, kései réteg is kimutatható. Ide sorolhatjuk a 8. verset. Ez tartalmilag megismétli a 3–4. versekben elmondottakat, s új elemként a hetedik nap megszentelését írja elő.²⁵ A vers az עֲצֵרָה szóval jelöli a páska-*maccót* zárónapját. A szó sehol másutt nem fordul elő a Deuteronomiumban, viszont a kései, papi szövegek ezzel jelölik a lombsátrak ünnepének kultikus zárónapját (Lev 23,36; Num 29,35, lásd még Neh 8,18; 2Krón 7,9). Ez együttesen a Deut 16,8 kései, Papi irat utáni eredete mellett szól:²⁶ egy későbbi szerkesztő a lombsátrak ünnepére vonatkozó papi előírások szellemében a páska-*maccót* hetének is egy ünnepélyes, kultikus lezárást akarhatott adni.²⁷

A 9a tartalmilag mellőzhető, ráadásul duplumként elébe vág a vers második felének. A szakasz erősen emlékeztet a papi szövegekre, hiszen a ספּר + ל szerkezet, illetve a hetek vagy a napok számolására adott utasítás a Papi irat és Ezékiel könyvének kedvelt formulája (Lev 23,15; 15,13,28; Ez 44,26). Szakaszunk legközelebbi parallelje a Lev 23,15k., ahol a papi szerző a hetek ünnepét e formulával – először az Ószövetségben – az első termés bemutatásának időpontjához kapcsolja. A 16,9a tehát egy kultikus/papi érdeklődésű szerkesztő betoldása lehet, aki a hetek ünnepének időpontját akarta a páska-*maccót* ünnepel összekapcsolni.²⁸ A kései keletkezés, a papi nyelvezet és a kultikus érdeklődés közös a 8. és a 9a versekben, így azok egyetlen szerkesztő keze munkái lehetnek.²⁹

Eredményeinket az alábbi munkafordítás foglalja össze:

zás: 1b* („éjjel”).3a.4b(„az első napon” nélkül).6a* („este”).6b.7 (III) második kultikus érdeklődésű átdolgozás: 16,3aβ*ba.4ab* („az első napon”).8.9a (IV) kései, egy, deuteronomisztikusok és papi irat utáni redaktor: 16,3aβ*bβγ.12. (Lásd VEIJOLA, *Deuteronomium*, 4k.329k.333–338.339.340k.)

²⁵ Az, hogy a vers kívül áll a 16,1–7 chiasztikus struktúráján, illetve hogy tartalmi feszültségben áll mind a 3aβ.4a, mind pedig a 7. verssel (hét nap *maccót*), a 16,8 betoldás-jellegét alátámaszthatja, de önmagában még nem bizonyítja. A 8. versben a „hat nap” jelentheti ugyanis a páska utáni hat napot is, s mivel a vers az ünnep záró napjáról rendelkezik, helye nem is lehet másutt, mint a 16,1–7 mögött.

²⁶ Így már STEURNAGEL, *Deuteronomium und Josua*, 61; uő, *Das Deuteronomium*, 112, majd BERTHOLET, *Deuteronomium*, 51; HALBE, *Ursprung und Wesen des Massotfestes*, 342; uő, *Passa-Massot*, 148k.153.167k.; BLENKINSOPP, *Második Törvénykönyv*, 185; VEIJOLA, *Deuteronomium*, 336k. KÖNIG, *Das Deuteronomium*, 133, szerint csak a vers második fele betoldás. Másképp NIELSEN, *Deuteronomium*, 166kk; ROSE, *5. Mose*, 42k.45k., akik szerint a vers (mint a *maccót*-réteg része) a kalendárium Deut előtti, illetve a deuteronomiumi alaprétegéhez tartozik.

²⁷ HALBE, *Passa-Massot*, 167k.

²⁸ Lásd STEURNAGEL, *Deuteronomium und Josua*, 61; uő, *Das Deuteronomium*, 112, majd VEIJOLA, *Deuteronomium*, 339k.

²⁹ VEIJOLA, *Deuteronomium*, 339k., szintén egy réteghez sorolja a 8. és a 9a verset.

(1) Ügyelj az Ábíb hónapra, és tarts páskát az ÚRnak, a te Istenednek, mert az Ábíb hónapban hozott ki téged Egyiptomból az ÚR, a te Istened, *éjjel*. (2) Páskaáldozatul vágj le az ÚRnak, a te Istenednek juhot vagy marhát azon a helyen, amelyet kiválaszt az ÚR, hogy ott lakjék az ő neve. (3a) Ne egyél mellé kovászos ételt. Hét napig nyomorúságos kovásztalan kenyeret egyél mellé, (3ab) *mert sebtében jöttél ki Egyiptomból*. (3b) *Így emlékezz életed minden napján arra a napra, amelyen kijöttél Egyiptomból!* (4) Látni se lehessen kovászt hét napon át sehol a határodban. Abból a húsból pedig, amelyet levágsz az első nap estéjén, semmi se maradjon meg reggelre!

(5) *Nem szabad levágni a páskaáldozatot akármelyik lakóhelyeden, amelyet ad neked az ÚR, a te Istened*, (6) *hanem azon a helyen, amelyet kiválaszt az ÚR, a te Istened, hogy ott lakjék az ő neve, ott vágd le a páskaáldozatot este, naplementekor, abban az időpontban, amikor kijöttél Egyiptomból*. (7) Azon a helyen főzd és edd meg, amelyet kiválaszt az ÚR, a te Istened. Reggel azután indulj, és eredj haza!

(8) Hat napig kovásztalan kenyeret egyél! A hetedik napon, az ÚRnak, a te Istenednek ünnepnapján ne végezz semmi munkát!

(9a) Számolj azután hét hetet! (9b) Kezdj számolni hét hetet attól fogva, hogy sarlóval kezdenek aratni! (10) Akkor tartsd meg a hetek ünnepét az ÚRnak, a te Istenednek. Adj önkéntes áldozatot aszerint, ahogyan megáld az ÚR, a te Istened. (11) Örvendezz az ÚRnak, a te Istenednek színe előtt fiaddal és leányoddal, szolgálóddal és szolgálóddal meg a lévitával együtt, aki a lakóhelyeden él, és a jövevényel, az árvával és özvegygel együtt, akik veled vannak azon a helyen, amelyet kiválaszt az ÚR, a te Istened, hogy ott lakjék az ő neve.

(12) *És emlékezz arra, hogy szolga voltál Egyiptomban, azért tartsd meg, és teljesítsd ezeket a rendelkezéseket!*

(13) Tarts sátoros ünnepet hét napig, amikor megtörténik a betakarítás szérűdről és borsajtódból. (14) Örvendezz ezen az ünnepeden fiaddal és leányoddal, szolgálóddal és szolgálóddal együtt, meg a lévitával és jövevényel, az árvával és az özvegygel együtt, akik lakóhelyeden élnek. (15) Hét napig ünnepelj az ÚR, a te Istened előtt azon a helyen, amelyet kiválaszt az ÚR. Mert megáldotta az ÚR, a te Istened minden termésedet és kezded minden munkáját, örvendezz hát!

(16) Évenként háromszor jelenjék meg minden férfi az ÚR, a te Istened színe előtt azon a helyen, amelyet ő kiválaszt: a kovásztalan kenyér ünnepén, a hetek ünnepén és a sátoros ünnepen. Üres kézzel senki se jelenjék meg az ÚR színe előtt! (17) Mindenki képessége szerint vigyen ajándékot: az ÚR, a te Istened áldása szerint, aki adja azt neked.

(Deut előtti ünnepi kalendárium (Ósdeuteronomium?): Jósias-féle Dtn redakció; *Első, dtr jelegű redakció: 16,1 („éjjel”), 3aβb.5–6.12 (historizálás és kultikus részletek); Második, papi terminológiájú redakció: 16,8.9a*)

III. A DEUT 16,1–17 MAGYARÁZATA

III.1. A páska–maccót ünnep (16,1–8)

A kalendáriumban első zarándokünnepként az egymással összekapcsolt páska és maccót ünnepe szerepel.³⁰ Mielőtt ezek összekapcsolásának okát és módját megvizsgálánk, lássuk, mit tudunk magáról e két ünnepről!

A maccót, azaz a kovásztalan kenyerek ünnepe ősi zarándokünnep, ami a Deut előtti zarándok-ünnepnek listájában is szerepel, mégpedig azokban is mindig az első helyen (Ex 23,14; 34,18). Egy kánaáni eredetű mezőgazdasági ünnepről van szó, amit az árpaaratás alkalmából tartottak meg.³¹ Az árpa Palesztinában a legkorábban beérő gabona, a Jordán völgyében például már április elején-közepén le lehetett aratni.³² Az ünnep időpontját a Deut előtti kalendáriumok is Ábíb hónapjában szabják meg (2Móz 34,18; 23,15). A hónap neve (אֲבִיב) héberül „kalászt” jelent, és nagyjából áprilist, azaz éppen az árpaérés hónapját jelöli (vö. Ex 9,31; Lev 2,14), s a későbbi Nisszan megfelelőjeként a régi, kánaáni eredetű izraeli kalendáriumhoz tartozik.³³ Ábíb hónapján belül azonban az ünnep időpontja nem volt megszabva: ez nyilván annak függvényében változott, hogy az adott évben a meteorológiai viszonyok miatt ténylegesen mikorra esett az árpa beérése. A Deut előtti kalendáriumok ebben az összefüggésben ugyan a לְמוֹעֵד חֹדֶשׁ הָאֲבִיב „Ábíb hónap megszabott idejében” kifejezéssel utalnak egy konkrét napra (2Móz 34,18; 23,15), ezt a napot azonban nyilván évről évre az adott szentély papsága jelölte ki.

A maccót ünnepének legfontosabb eleme az volt, hogy az aratás első napjától kezdve hét napon át az új termésből készült kovásztalan

³⁰ E két ünnephez lásd az alábbi igehelyeket: Ex 12,1–20.21–23.24–27.43–50; 13,1–16; 23,15.18; 34,18k.25; Lev 23,5–8.9–14; Num 9,1–14; 28,16–25; Ez 45,21–24, valamint Józs 5,10kk; 2Kir 23,21kk; 2Kron 30; 35,1–19; Ezsd 6,19–22.

³¹ E többségi véleményhez lásd HALBE, *Ursprung und Wesen des Massotfestes*, 324, láb. 2, kutatástörténeti összefoglalását. Ezzel az általánosan elterjedt nézettel szemben maga HALBE, *Ursprung und Wesen des Massotfestes*, 325–346, főleg 434kk, a maccót a Józs 5 alapján genuin izraeli ünnepnek tekinti, mely a leteleedés után megüresedett páska (!) egyik elemének, a kovásztalan kenyérnek önállósodásából, a „hat + egy nap” izraeli specifikumával összekapcsolódva állt elő. Halbe szerint a földművelő izraeliek a páska maccóját az Ígéret földjére belépő Izraelnek a föld terméséből tartott első lakomájára vonatkoztatták, s az ünnepet még az aratási időszak megkezdése előtt Isten üdvjavaira, a kivonulásra és az Ígéret földjének adományaira való emlékezésékként tartották meg. (Hasonlóan BRAULIK, „Volksliturgie” nach dem deuteronomischen Festkalender, 103k., és NELSON, *Deuteronomy*, 208, láb. 10.)

³² Lásd DALMAN, *Arbeit und Sitte in Palästina*, III/2, alapján HALBE, *Ursprung und Wesen des Massotfestes*, 333, láb. 58, itt további irodalom.

³³ VON RAD, *Deuteronomium*, 79.

kenyeret kellett fogyasztani. A hét napos időtartam a Deut előtti kalendáriumoknak is szerves része – azaz ehhez az ünnephez az ószövetségi források egybehangzó bizonyossága szerint kezdetektől fogva hozzátartozott.³⁴ Maga a *maccót* egy meg nem élesztett tészta, amit liszt, víz és némi só összegyúrásával állítottak elő, majd forró kőn lapos lángos formájában sütötték ki. Ez a napi, normál étkezésnek is része lehetett, főleg az úton lévő nomádok esetében. Mivel azonban a *maccó*hoz nem kellett a tészta megkelésére várni, váratlan helyzetben „gyors ételként” a letelepült földművesek is gyakran készítették ilyet, például egy vendég számára (pl. Gen 19,3; Bír 6,20; 1Sám 28,24) vagy utazás közben a pihenőhelyen.³⁵ Az izraeli kultusz ételáldozatként ezt, a kovásztalan kenyeret részesítette előnyben (lásd Ex 23,18; 29,2.23; Lev 2,11; 6,17; Num 6,15.19).³⁶ Miért kellett a *maccót* ünnepén hét napig ezt a kenyeret fogyasztani? Minden bizonnyal azért, hogy az új termést a régi tisztátalanná ne tegye: a kovász mellőzésével azt akarhatták megakadályozni, hogy a régi gabona és az új összekeveredjen egymással.

Az előhista Ex 23,15 szerint a learatott árpából a zarándoklat célpontjául szolgáló szentélybe is kellett adományt vinni: „Üres kézzel senki se jelenjék meg szíнем előtt!” Nem kizárt, hogy a jahvista kalendáriumban ez a szó szerint jelenlévő felszólítás (Ex 34,20bβ) eredetileg szintén a *maccót* ünnepéhez kapcsolódott. Kezdetről fogva szerves része volt tehát az ünnepnek az, hogy a frissen learatott termésből a hívók felajánlást vittek a templomba. Ezt az előírást a Deut 16 nem itt, hanem a kalendárium végén hozza (16k. v.) – mindhárom ünnepre vonatkoztatva azt. A Deuteronomium az első termés bemutatásának rítusát külön is leszabályozza (Deut 18,4; 26,1–11). Mivel a korábbi kultikus szövegek is külön, a zarándokünnepektől függetlenül tárgyalják a kérdést (vö. Ex 23,29; 34,26), s mivel a Deut 18,4 összefoglalóan a „gabona, a must és az olaj” első terméséről beszél, így nyilvánvaló, hogy a rendelkezés valamennyi szüreti, illetve aratási ünnepre, így a *maccót* során bemutatott felajánlásra is vonatkozik.³⁷

A jahvista és az előhista ünnepi kalendárium is bizonyítja, hogy ezt a mezőgazdasági ünnepet Izrael nagyon hamar az egyiptomi szabaddulás emlékűnnepként ülte meg (lásd Ex 34,18kk és Ex 23,14kk). A

³⁴ Lásd HALBE, *Ursprung und Wesen des Massotfestes*, 335.

³⁵ Lásd DALMAN, *Arbeit und Sitte in Palästina*, IV, 29–38.48k.53.55.

³⁶ ROSE, 5. *Mose*, 46.

³⁷ A későbbi Lev 23,9–15 alapján úgy tűnik, mintha az „első kéve bemutatása” valamilyen formában a *maccót* ünnepéhez kapcsolódna, a Num 28,26 viszont a hetek ünnepét nevezi „az első termés napjának”. E bizonytalanság a szakirodalomban is megjelenik: KARASSZON, *Ünnepi alkalmak az ókori Izraelben*, 89, például a Deut 26,1–11-et egyértelműen a *maccót*, míg XERAVITS, *Tanulmányok az ókori Izrael kultuszáról*, 13–15, a hetek ünnepének összefüggésében tárgyalja.

gyorsan elkészíthető kovásztalan kenyér ekkor arra emlékeztetett, hogy a kivonulás során Izráelnek sietve kellett elhagynia Egyiptomot.

A kovásztalan kenyerek ünnepével szemben a *páska* eredetileg nem tartozott a zarándokünnepek közé: A Deut előtti két ünnepi kalendáriumban még nem is szerepel.³⁸ Az ünnep feltehetőleg nem kánaáni, hanem nomád izraeli eredetű. A páskabarány feláldozásával a nyári legelőváltásra induló pásztorok sátraikat éjszaka vérrel kenték be, hogy az ártó démonok ellen védekezzenek, s hogy elérjék: az ne lépjen be hozzájuk, hanem „ugorjon tovább” (פֶּסַח).³⁹ Újabbán ez a magyarázat a kutatók egy részét már nem győzi meg.⁴⁰ Közéjük tartozik Veijola is, aki visszatért Wellhausennek azon elméletéhez, amely szerint a rituálé hátterében az állatok elsőszülötteinek tavaszi feláldozása áll.⁴¹ E magyarázat mellett szólhat az, hogy a törvénygyűjtemények a páskát gyakran közvetlenül az elsőszülöttek feláldozására vonatkozó rendelkezések közelében tárgyalják,⁴² a későbbi historizálás a páskát a tizedik csapás összefüggésében az izraeli elsőszülöttekért bemutatott helyettes áldozatnak tekinti, illetve az is, hogy a későbbiekben a páskát éppen a *maccóttal*, azaz a növények első termésének bemutatásával kapcsolták össze.⁴³

Az ünnep a honfoglalás és a letelepedés után sem szűnt meg, sőt a családi jellege is megmaradt. A páskát nem szentélyekben, hanem otthon, a család vagy a nemzetség körében ünnepelték, a papi teendőket pedig a család-, illetve nemzetségfők látták el, s a páskabarány leölése révén az áldozatot is ők mutathatták be (vö. Ex 12,21 //; 12,1kk /P/). Azt, hogy a páskabarány leölését áldozatnak tekintették, a

³⁸ A páskára vonatkozó ószövetségi igehelyek a következők: Ex 12; 34,25; Lev 23,5; Num 9,1–14; 28,16; Józs 5,10–12; 2Kir 23,21–23; 2Krn 30; 35,1–19; Ezsd 6,19–21 és Ez 45,21–24.

³⁹ Így ROST, *Weidewechsel und alttestamentlicher Festkalender*, 101–112 (eredeti megjelenés: 1943) és utána sokan mások. Az ünnep eredeti értelmével kapcsolatos elméletekhez lásd LAAF, *Die Pascha-Feier Israels*, 148–158. Az ünnep tartalmát a későbbiekben Izráel az egyiptomi szabadulással hozta összefüggésbe. Az Ex 12,23–27 magát a héber פֶּסַח nevet is erre az eseményre vezeti vissza: amikor a pusztító angyal végigvonult Egyiptomon, hogy a tizedik csapást végrehajtsa, פֶּסַח „átugrálta” (vö. 1Kir 18,21) azokat a házakat, ahol a páskabarány vérével megkenték az ajtófélfát.

⁴⁰ VEIJOLA, *Deuteronomium*, 330k., szerint például ez az elmélet mára bizonytalanra vált, mivel az annak alátámasztására felhozott arab párhuzamok másként értelmezendők, illetve az Ex 12 vonatkozó versei, melyekben ezen ősi ünnep hagyományának nyomait felfedezni vélték, a P, illetve P^S réteghez tartoznak, s így meglehetősen késeiiek.

⁴¹ WELLHAUSEN, *Prolegomena zur Geschichte Israels*, Berlin – Leipzig, 1927, 6. kiadás, 85, hasonlóan STEUERNAGEL, *Deuteronomium und Josua*, 59; uő, *Das Deuteronomium*, 112. A kérdéshez lásd SCHREINER, *Exodus 12,21–23 und das israelitische Pasha*.

⁴² Lásd Ex 13,1–16-ot az Ex 12, az Ex 34,18–20-at pedig az Ex 34,18 mögött, illetve itt, a Deuteronomiumban is a Deut 15,19kk-et a Deut 16,1–9 előtt.

⁴³ VEIJOLA, *Deuteronomium*, 331.

jahvista Ex 34,25 mellett a Deut 16,2-ben szereplő חַמֵּץ ige is mutatja.⁴⁴ A páska esti, illetve éjszakai ünnep volt: az állatot este készítették és fogyasztották el,⁴⁵ s annak húsából semmi sem maradhatott reggelre.

Hogyan viszonyult egymáshoz ez a két ünnep a deuteronomisták előtti korban? Steuernagel a jahvista Ex 34-ből törölte a *maccó*ra vonatkozó 18. verset, valamint a Deut 16-ből azokat a részleteket, amelyek ugyanerre az ünnepre vonatkoznak (16,3ab–4a.8.12.16k.). Ennek alapján jutott arra a következtetésre, hogy a júdai Jahvista forrás csak a páska ünnepét ismerte, méghozzá a zarándokünnepek egyikeként, míg az északi országrészben keletkezett Elóhista forrás csak és kizárólag a *maccót* ünnepét hozta a zarándokünnepek élén. Szerinte a Deut 16 alaprége szintén csak a páskáról beszélt, azaz Jósias király deuteronomistái ezen a téren a déli, júdai hagyományt követték. Steuernagel szerint majd csak a jahvista és az elóhista hagyomány egyesítése készítette a Deut 16 későbbi szerkesztőit arra, hogy utólag itt is elvégezzék a két ünnep összekapcsolását.⁴⁶

Ez a vallástörténeti rekonstrukció azonban elbukik az alapjául szolgáló irodalomkritikai döntések bizonytalanságán. Továbbra is abból kell tehát kiindulnunk, hogy a páska és a *maccót* mindkét országrészben, de legalábbis Júdában egymással párhuzamosan létező ünnep volt: a *maccót* kezdettől fogva zarándokünnep, míg a páska ott-honi, családi áldozati lakoma.⁴⁷ Hasonlóan vélekedik például Clements, aki szerint a két ünnep mindig is párhuzamosan létezett egymás mellett, igaz: a *maccót* inkább a földművesek, míg a páska a pásztorkodással foglalkozó társadalmi csoportok ünnepe lehetett.⁴⁸

Jósias korában a deuteronomista mozgalom a király teljes támogatását élvezve végrehajtotta Izrael vallásának egyik legmélyrehatóbb reformációját, a Jahve-kultusz megtisztítását és a kultuszcentralizációt (2Kir 22,8–23,28). E reform során elrendelték a vidéki áldozóhelyek és templomok felszámolását: Izrael ettől kezdve egyetlen helyen, a jeruzsálemi szentélyben imádhatta Istent és mutathatott be neki áldozatot (Deut 12). Természetes következménye volt ennek a reformnak az,

⁴⁴ Ezzel szemben a későbbi papi szövegek ebben az összefüggésben a páska „levágásáról” (חַמֵּץ) beszélnek (így Ex 12,6.21), lásd VEIJOLA, *Deuteronomium*, 331. Még fordított kronológiai viszonyt feltételezett VON RAD, *Deuteronomium*, 80, aki a חַמֵּץ ige bevezetését tévesen éppen a deuteronomisták átalakításai közé sorolta.

⁴⁵ Így már az Ex 12,21k., majd a Deut 16,4, de a Deut utáni Ex 12,8–12,42 is.

⁴⁶ STEUERNAGEL, *Deuteronomium und Josua*, 59k.62, majd uő, *Das Deuteronomium*, 112k.115. Hasonlóan BERTHOLET, *Deuteronomium*, 50k.; DOMJÁN, *A Deuteronomium kultuszi törvényei*, 11; BARTHA, *Izrael vallásos életrendje*, 170k.172 (aki a két ünnep összekapcsolásának idejét Jósias utánra, de még a fogság elé teszi, s annak első dokumentumát az Ez 45,21-ben látja); SEITZ, *Redaktionsgeschichtliche Studien*, 196–198, valamint a HALBE, *Passa-Massot*, 147, láb. 2-ben feltüntetett kutatók.

⁴⁷ Így Steuernagellel szemben KÖNIG, *Das Deuteronomium*, 134.

⁴⁸ CLEMETS, *Deuteronomy*, 411.

hogy a három kötelező zarándoklatot szintén a jeruzsálemi szentélybe irányították át. Ugyancsak e reform összefüggésében került sor arra, hogy az állatok házi levágását, ami addig szintén egyfajta kultikus aktusnak számított, s amit technikai okokból képtelenség lett volna a jeruzsálemi szentélybe átírányítani, egyszerűen profanizálták, azaz kivonták a szent cselekmények sorából, s ezzel együtt a kultuszreform hatálya alól (Deut 12,20–28).

A deuteronomista reform hívei a kultuszcentralizációnak ezzel az igényével összeegyeztethetetlennek tartották, hogy a páskabarányt továbbra is mindenki otthon, maga áldozza fel. Az ünnepet eltörölni nyilván nem tudták, de talán nem is akarták. Egyetlen megoldás kínálkozott tehát: a helyi, családi ünnepből egy zarándokünnepet csináltak, amit ezentúl szintén kizárólag Jeruzsálemben, az egyetlen legitim kultushelyen lehetett megünnepelni. Ez a lépés a deuteronomisták legradikálisabb kultuszi reformjai közé tartozik.⁴⁹

Annyira azonban még a deuteronomisták sem lehettek radikálisak, hogy a három ősi zarándokünnep mellé egy negyediket is bevezessenek.⁵⁰ De azt sem teheték volna meg, amit von Rad és Veijola feltételez,⁵¹ mint ahogy az irodalomkritikai elemzés szerint nem is tettek: hogy tudniillik egyszerűen eltörlik a hagyományos *maccót*ot, az év első zarándokünnepét, és helyette vezetik be a páskát mint új zarándokünnepet.

A deuteronomisták eljárását sokkal inkább a reformigény és a hagyományok adta kötöttség kettőssége határozta meg: Mivel a *maccót* és a páska egyaránt az „első termés” feláldozásával függött össze, mivel mindkét ünnep megközelítőleg ugyanarra az időpontra esett, s mivel talán mindkét ünnep rituáléjában a kovásztalan kenyér kezdetől fogva fontos szerepet kapott,⁵² a két ünnepet egyszerűen *összeolvastották egymással*. A *maccót* legkésőbb a Szövetség könyve óta az egyiptomi kivonulás emlékünnepének számított (lásd Ex 23,15a;

⁴⁹ VON RAD, *Deuteronomium*, 79, ebben az összefüggésben egyenesen „forradalmi beavatkozásokról” („revolutionäre Eingriffe”) beszél.

⁵⁰ Beszédes ebből a szempontból az Ez 45,18–25 szövege. E fogság alatti-utáni kalendárium szerkesztőjének számára a zarándokünnepnek száma szintén érinthetetlen, s emiatt az újévi ünnepet (45,18k.) csak úgy tartja bevezethetőnek, ha a hetek ünnepét törli a listából; a szakasz rövid elemzéséhez lásd XERAVITS, *Tanulmányok az ókori Izrael kultuszáról*, 20k.

⁵¹ VON RAD, *Deuteronomium*, 80; VEIJOLA, *Deuteronomium*, 331.335k.

⁵² Így a kovásztalan kenyér szerepéhez mindkét ünnepen KARASSZON, *Ünnepi alkalmak az ókori Izraelben*, 88. HALBE, *Ursprung und Wesen des Massoffestes*, 328k.339k., a Józ 5 alapján bizonyítottan látja, hogy a páskának a kovásztalan kenyér kezdetől fogva része kellett, hogy legyen, míg BRAULIK, „*Volksliturgie*” nach dem deuteronomischen Festkalender, 101, láb. 18, szerint ez a Józ 5,10–12 ellenére sem bizonyítható.

34,18).⁵³ Azt azonban nem tudjuk, hogy a páskát Izrael mikor hozta összefüggésbe az exodussal. Ha ez már a deuteronomisták előtt megtörtént, akkor ez is az összekapcsolás egyik fontos szempontja lehetett.⁵⁴ Nem lehetetlen azonban az sem, hogy a két ünnep összekapcsolásával maguk a deuteronomisták vitték át a *maccót* historizáló magyarázatát a páska ünnepére is.⁵⁵

E nagy ívű reformtörekvésüket a deuteronomisták irodalmilag a Deut 16 ünnepi kalendáriumában juttatták kifejezésre. Ehhez az ősi ünnepi kalendárium szövegét vették alapul, amely első zarándokünnepként még csak a *maccót*ot hozta, s a páskára vonatkozó rendelkezéseket *beledolgozták* a *maccó*tra vonatkozó előírásokba.⁵⁶ Az így létrejött szöveg alkotja a Deut 16,1–8 alaprétegét (16,1*/kivéve: „éjjel”/1.2.3a.4.7).

E szakasz szerkezete világos: A páskára vonatkozó rendelkezések alkotják a chiasztikus elrendezett anyag külső keretét (1*.2 – 4b.7), ez hozza kétszer, a keret mindkét tagjában egyszer-ször a kultuszcentralizációra vonatkozó parancsot (2 – 7). Ez fogja közre a *maccó*tra vonatkozó rendelkezéseket, amelyek a hét napra vonatkozó rendelkezést is magukban foglalják – ismét csak kétszer (3a – 4a).⁵⁷

A) *Páska*: 1*.2 (kultuszcentralizáció)

B) *Maccót*: 3a (hét nap)

⁵³ HALBE, *Privilegrecht Jahwes*, 174–176; uő, *Ursprung und Wesen des Massotfestes*, 334; BRAULIK, „Volksliturgie” nach dem deuteronomischen Festkalender, 105.

⁵⁴ Így STEUERNAGEL, *Das Deuteronomium*, 112, majd Fohrer alapján KARASSON, *Ünnepi alkalmak az ókori Izraelben*, 88 (korai királyok kora); BRAULIK, „Volksliturgie” nach dem deuteronomischen Festkalender, 99.104; NIELSEN, *Deuteronomium*, 170.

⁵⁵ Így pl. BERTHOLET, *Deuteronomium*, 50, majd HALBE, *Passa-Massot*, 165; VEIJOLA, *Deuteronomium*, 331.

⁵⁶ Így NICOLSKY, *Pascha im Kulte des jerusalemischen Tempels*, után pl. MERENDINO, *Das deuteronomische Gesetz*, 125–149; LAAF, *Die Pascha-Feier Israels*, 73kk; HALBE, *Passa-Massot*, 154–163; BRAULIK, „Volksliturgie” nach dem deuteronomischen Festkalender, 103k.; uő, *Deuteronomium*, 117; NIELSEN, *Deuteronomium*, 169k.; ROSE, *5. Mose*, 42k., és óvatosan NELSON, *Deuteronomy*, 205k., akik a *maccó*tra vonatkozó rendelkezéseket tekintik a kalendárium alaprétegének, és abba a páskára vonatkozó előírások utólagos beledolgozásával számolnak. MERENDINO, *Das deuteronomische Gesetz*, 139kk, és HARAN, *Temples and Temple-Service in Ancient Israel*, 327–342, a két ünnep összekapcsolását a Deut előtti időre teszik – ellenük lásd HALBE, *Passa-Massot*, 167; BRAULIK, „Volksliturgie” nach dem deuteronomischen Festkalender, 101, láb. 18k.

⁵⁷ Így alapvetően HALBE, *Passa-Massot*, 150.153k.; NELSON, *Deuteronomy*, 206k. A szakasz nyelvi megfogalmazása megegyezik a Dekalógus szombat-parancsával: Mindkét helyen a rendelkezés élén a שבת ige Qal inf. absolutusa áll felszólító értelemben, majd azt követi az adott ünnep neve – jegyezzük meg: ez az ige szerepel már a Deut előtti ünnepi kalendáriumokban is (Ex 34,18; 23,15). Hasonlóan infinitivus absolutus áll felszólító értelemben még: 14,22; 15,2. Maga a „hét nap” felemlítése a Deut 16,3.4 versekben tovább erősíti ezt a párhuzamot. A kérdéshez lásd VON RAD, *Deuteronomium*, 79.

B') *Maccót*: 4a (hét nap)

A') *Páska*: 4b.7 (kultuszcentralizáció)

A alaprétegben a két ünnep időrendje is teljesen világos: A páska a hét napig tartó ünnep első estéjén kerül levágásra: ehhez már csak kovásztalan kenyeret szabad enni. További hat napon csak *maccót*ot fogyaszthat a nép.⁵⁸

A 7. vers második fele felszólítja az ünnep résztvevőit, hogy a páska estéje után térjenek „sátraikba”. A לִּלְחֹם לְאֶהֱלֶיךָ felszólítás kétféleképpen értelmezhető. Az Ex 23,15 alapján azt feltételezhetjük, hogy a *maccót* kezdetétől fogva több napos zarándokünnep volt. Emiatt nem kizárt, hogy az אֶהֱלֶיךָ szó a zarándokok jeruzsálemi szálláshelyét, „sátrait” jelenti (vö. Hós 12,10).⁵⁹ E mellett az értelmezés mellett szólhat, hogy a Deut törvénygyűjtemény egyetlen más helyen sem jelöli az izraeliek lakóhelyét ezzel a fogalommal. Eszerint az első nap este megtörtént a páska bemutatása, reggel a zarándokok elhagyták a szentélyt és szálláshelyeikre tértek, ahol a szentély közelében maradván eltöltötték a *maccót* hetét. A későbbi 8. vers szerkesztője nyilván így értette a szöveget, s ezért rendelhetett el a *maccót* lezárásaképp egy ünnepet – nyilván ismét a központi szentélyben. A rendelkezésnek egy ilyen értelmezése a kultuszcentralizáció fényében érthető lenne: egyetlen szentély esetében megoldhatatlan nehézségeket okozna, ha az összes zarándok a szentély udvarán akarná eltölteni a *maccót* teljes idejét.⁶⁰

Meggyőzőbbnek tűnik azonban számomra egy olyan értelmezés, amely szerint a „sátor” szó itt a zarándokok otthonát jelenti, lásd a 2Sám 20,1 és az 1Kir 8,66; 12,16 kultikus elbocsátó formuláit. Eszerint – ismét a kultuszcentralizáció gyakorlati következményeiként – a deuteronomisták a páska utáni napon hazaküldenék a zarándokokat, akik a *maccót* hetét a hazafelé vezető úton, illetve otthonaikba (lásd 4. v.) megérkezve töltik el.⁶¹ Halbe szerint is ez lehetett a deuteronomisták szándéka: a szentélyben megült páska a népet az exoduszra, a hazafelé tartó út kovásztalan kenyere pedig a pusztai vándorlásra

⁵⁸ Másképp ROSE, 5. *Mose*, 42k.46–49.55, aki szerint a kalendárium alaprétege még a hetedik napra tette a páska levágását: hat napig előtte kovásztalan kenyeret kellett enni, s a hetedik napon került sor a hús elfogyasztására – immár kovászos kenyérral. E rekonstrukció alapja az, hogy Rose a 4b.7. verseket a szöveg harmadik rétegéhez sorolja be.

⁵⁹ NIELSEN, *Deuteronomium*, 172; NELSON, *Deuteronomy*, 208k.

⁶⁰ NELSON, *Deuteronomy*, 209; NIELSEN, *Deuteronomium*, 170.

⁶¹ Így HALBE, *Ursprung und Wesen des Massofestes*, 342; uő, *Passa-Massot*, 149.165; BRAULIK, *Deuteronomium*, 117; VEIJOLA, *Deuteronomium*, 337, és ROSE, 5. *Mose*, 49k., aki ebben az összefüggésben utal a Józs 22,4.6–8 szövegére is.

emlékeztette, míg a hazatérés a honfoglalást, az Ígéret földjére való megérkezést jelenítette meg (vö. Józs 5).⁶²

Amennyiben az egész népnek egyetlen estén kellett Jeruzsálemben elfogyasztani a páskavacsorát, akkor ez aligha történhetett a templom udvarában. Jézus korának gyakorlata talán a deuteronomisták szándékát, illetve előírásaik tényleges megvalósulását tükrözi: a páskabarányt e korban ugyan a templomudvarban vágták le, azaz maga a levágás kultikus aktusa a kultuszcentralizáció jegyében a Templomban zajlott, a páskaáldozat húsát azonban a zárandokok már a templomon kívül, jeruzsálemi szálláshelyeiken fogyasztották el.⁶³

Érdekes, hogy a Deut 16 deuteronomiumi szerkesztői a páskamaccót esetében az ünnep szociális aspektusát nem említették meg, s a kultikus lakomák részvevőinek megszokott felsorolását sem illesztették bele az ünnep leírásába. Ez annál feltűnőbb, mivel ugyanezek a szerkesztők a másik két zárandokünnep esetében ezt a 11. és a 14. versben, valamint a Deut 26,5-ben az első termés bemutatásának kapcsán nem mulasztották el megtenni. Úgy látszik, a deuteronomisták a centralizálás ellenére is igyekeztek megőrizni az ünnep intim, családi-nemzeti jellegét. Ugyancsak hiányzik a páskamaccót leírásából az örvendezésre való felhívás, ami a másik két zárandokünnepnél hangsúlyozottan kerül elő (16,11.14.15).⁶⁴ A deuteronomisták szándéka szerint tehát a páska és a maccót összekapcsolása során a páskának kell dominálnia, a maccót aratási jellegének pedig háttérbe kell szorulnia: szándékuk szerint ez az ünnep, szemben a másik két zárandokünneppelel, elsősorban Isten szabadító tetteire való hálás visszaemlékezés.

Mivel a deuteronomisták az otthoni, családi körben megült páskát zárandokünnepké alakították át, annak lefolyását is kénytelenek voltak bizonyos pontokon megváltoztatni, hogy azt a központi szentélyben folyó áldozatbemutatás gyakorlatához igazítsák.⁶⁵

⁶² HALBE, *Passa-Massot*, 165k., majd őt követve BRAULIK, *Deuteronomium*, 117. Ez az interpretáció alapvonalában ROSE, *5. Mose*, 42k., magyarázatában is megjelenik, aki azonban azt (a szöveg negyedik rétegéhez besorolva) a babiloni fogság szituációjába helyezi, és abban értelmezi.

⁶³ VON RAD, *Deuteronomium*, 80k.

⁶⁴ NELSON, *Deuteronomy*, 207.

⁶⁵ Így alapvetően VON RAD, *Deuteronomium*, 79k., illetve KARASSZON, *Ünnepi alkalom az ókori Izraelben*, 87; NIELSEN, *Deuteronomium*, 172k., és NELSON, *Deuteronomy*, 207. Másképp STEUERNAGEL, *Deuteronomium und Josua*, 59k., uő, *Das Deuteronomium*, 112, aki szerint a Deut 16 a páska eredeti, ősi bemutatásának módját rögzíti (elsősülött marha és juh feláldozása a szentélyben főzéssel), s majd csak a későbbi papi hagyomány módosítja ezt otthoni, sült bárány melletti emlékvacsorává, miközben az elsősülött-áldozatból a szentélynek rendelt adományt csinál. Hasonlóan BRAULIK, „*Volksliturgie nach dem deuteronomischen Festkalender*”, 101k., aki a páska eredetét az otthoni „Schalcht-

1) Először is az ősi páska-rendelkezések szerint páskaáldozatul csak bárányt vagy kecskegidát lehetett bemutatni. Ezt már a jahvista Ex 12,21 is természetesnek vette. A Deut 16,2 azonban szarvasmarhát is elfogad páskaáldozatnak! Ez a rendelkezés az áldozat eredeti, nomád jellegét lényegesen elhomályosítja, és a földművelők áldozati kultuszához igazítja azt. Az ősi hagyomány azonban itt is erősen befolyásolja a megfogalmazást: a 2. versben a בָּקָרָאֵן kifejezés szerepel, tehát az elfogadott állatok listáján a juh és a kecske továbbra is az első helyen áll. Ez annál feltűnőbb, mivel a Deuteronomiumban az áldozati állatok listájában a בָּקָרָאֵן és a אֵן sorrendje egyébként mindig fordított (8,13; 12,6.17.21; 14,23.26; 15,19; 32,14).⁶⁶

Páskavacsoraként azonban a marha soha nem honosodott meg Izráelben. A későbbi papi szövegek ugyan a Deuteronomium ezen előírását veszik alapul, de a hagyomány kettéválik: a páska-*maccót* napjain a templomban központi áldozatokat mutattak be, s erre többek között marhát is használtak (vö. Lev 23,8; Ez 45,21kk), miközben a hívók a szentélyen kívül továbbra is bárányt vagy gödölyét fogyasztottak a páskavacsorán. Szép példa ez arra, hogy a deuteronomista mozgalom radikális reformjai hogyan jutottak a hagyománnyal szolid kompromisszumra.⁶⁷

2) Szintén új elem a Deuteronomium rendelkezésében az, hogy a páskaáldozat húsát főzéssel kellett elkészíteni (16,7). Az 1Sám 2,12kk-ből is tudjuk, hogy a szentélyekben a közösségi áldozathoz szánt húst nagy kondérokban főzték (ugyanígy Deut 14,21; Bír 6,19–21). A főzés, főleg a marha esetében, nyilván egyben az állat feldarabolását is feltételezte. A régi hagyomány szerint azonban a páskát nem volt szabad feldarabolni, és a húst sütni kellett (Ex 12,8). Itt nyilván ismét praktikus okok kényszerítették a deuteronomistákat a változtatásra: A központi szentélyben a főzés nagy tételben jóval könnyebben megoldható lehetett – főleg a nagy testű marha esetében. A későbbiekben azonban ez a változtatás sem tudott meghonosodni: a Papi irat az Ex 12,9-ben – minden bizonnyal az ősi gyakorlatot követve – ismét sütésről beszél, sőt kifejezetten megtiltja a főzést és az állat

opfer"-ek és az ahhoz kapcsolódó kultikus lakomák felől magyarázza, s így a Deut 16,1–7 leírásában csupán a kultuszcentralizáció parancsát tekinti deuteronomista reformnak. Az eredeti áldozatbemutatás utólagos hozzáigazítása a bevett gyakorlathoz azonban könnyebben elképzelhető, mint papi körökben egy külön-út kialakulása.

⁶⁶ NIELSEN, *Deuteronomium*, 171.

⁶⁷ Ahhoz, hogy a későbbi papi szövegek hogyan igyekeznek harmonizálni a Deuteronomium radikális reformjait a korábbi (papi/kultikus) hagyományokkal, lásd BRAULIK, „*Volksliturgie*“ nach dem deuteronomischen Festkalender, 119, rövid áttekintését.

feldarabolását – nem kis fejtörést okozva ezzel a Septuaginta fordítóinak és a középkori zsidó exegetáknak.⁶⁸

3) Láttuk, hogy a Deuteronomium előtti kalendáriumok az ünnep időpontját Ábíb hónapján belül nem rögzítették. Néhány kutató szerint azonban a deuteronomisták változtattak ezen, és a hónap egy konkrét napját egyszer s mindenkorra kijelölték a páska-*maccót* kezdőpontjának. A Deut 16,1 ugyanis így fogalmaz: **שְׁמוֹר אֶת-חֹדֶשׁ הָאֲבִיב**. Márpedig a **חֹדֶשׁ** szót lehet „újholdnak” is fordítani (lásd 1Sám 20,5.24; 2Kir 4,23 stb.) – ebben az esetben tehát itt Ábíb hónap újholdjáról, azaz a hónap első napjáról lenne szó.⁶⁹ A **שְׁמוֹר אֶת-חֹדֶשׁ הָאֲבִיב** kifejezés azonban a Deuteronomium előtti kalendáriumok állandó eleme (Ex 34,18; 23,15), s ott nyilvánvalóan nem az újhold napjára vonatkozik – ennek alapján itt, a Deut 16 esetében sem ez a helyzet. Ha a deuteronomisták egyértelműen jelölni akarták volna az ünnep kezdőnapját, akkor azt – például a Lev 23,5-nek megfelelően – meg tudták volna tenni.

A 2Kir 23,22 szerint Jósiás a maga vallási reformjait egy közös, jeruzsálemi páskaünnepel pecsételte meg. Valószínű, hogy valóban ez volt az első olyan páskaünnep Izrael történetében, amelyet az ország a Deut 16 előírásainak megfelelően, a jeruzsálemi szentélyben ünnepelt.⁷⁰

A későbbi, papi jellegű szövegek e két ünnep időbeli összekapcsolását már kész tényként fogadják el (Lev 23,5k.; Ex 12,1kk.15kk). Ugyanakkor feltűnő, hogy tartalmilag a Deuteronomiumnál lazább kapcsolatot feltételeznek közöttük: náluk mintha továbbra sem egy összevont kettős ünnepről, hanem két független, igaz, időben közvetlenül egymás után következő ünnepről lenne szó.⁷¹

⁶⁸ A Septuaginta a két helyet azzal harmonizálja, hogy a Deut 16,7-ban a **בשל** igét a „főzni” és a „sütni” igével egyaránt lefordítja (καὶ ἐψήσεις καὶ ὀπήσεις), míg Rashi szerint is a **בשל** ige főzést és sütést egyaránt jelenthet (lásd VEIJOLA, *Deuteronomium*, 335, láb. 1221). Mindenesetre jegyezzük meg, hogy BERTHOLET, *Deuteronomium*, 51, szerint a főzés a régebbi hagyomány, ez lehetett eredetileg a páskaáldozat szokott elkészítési módja is, és csak később vált általánossá a sütés, ahogy azt a Papi szövegek feltételezik.

⁶⁹ Így ELHORST, *Die deuteronomischen Jahresfeste*, 138; VON RAD, *Deuteronomium*, 79; GERTZ, *Die Passa-Massot-Ordnung im deuteronomistischen Festkalender*, 64, láb. 28; BRAULIK, „Volksliturgie” nach dem deuteronomischen Festkalender, 102 (itt a láb. 19-ben a fordításhoz, illetve a páska fogság előtti datálásához bőséges további irodalom); VEIJOLA, *Deuteronomium*, 334. Szintén elképzelhetőnek tartja ezt a fordítást NELSON, *Deuteronomy*, 202, láb. a.

⁷⁰ BRAULIK, *Deuteronomium*, 116. Aligha arról van itt szó, hogy a honfoglalás után feledésbe merült ünnepet a deuteronomisták itt felújították volna, ahogy azt FOHRER, *Glaube und Leben im Judentum*, 91, véli. Mint láttuk, a deuteronomisták minden igyekezetükkel a nem szentély-konform ünnep átalakításán dolgoztak: egy feledésbe merült ünneppel nem kellett volna ennyit fáradozniuk.

⁷¹ KARASSZON, *Ünnepi alkalmak az ókori Izraelben*, 90.

Első, *dtr jelegű redakció*: 16,1(„éjjel”).3aβ.b.5–6.

Az alaprétegben a 2. és a 7. vers már tartalmazta azt az utasítást, hogy a páska-*maccót* ünnepet egyedül azon a helyen szabad megtartani, amit arra majd kiválaszt az ÚR. Az 5–6. versek azonban nyomatékkal, harmadszor is megismétlik a kultuszcentralizáció parancsát. Ugyancsak hangsúlyozza ez a kiegészítés az ünnepnek az egyiptomi szabadulással való szoros kapcsolatát (16,3aβ.b.6), méghozzá úgy, hogy az egyiptomi tartózkodás elnyomás-jellegét, amely az alaprétegben csupán a „nyomorúságos kenyér” kifejezésben rejtett még benne, lényegesen felerősíti.⁷² Miközben ezt teszi, konkrét megfogalmazásában a hangsúly Jahve szabadító cselekvéséről („*kihazott téged*” – lásd 16,1) átkerül Izrael részesedésére és a kultikus aktusok alapjául szolgáló aktivitására („*kijöttél*”).

Ugyancsak feltűnő, hogy a páskaáldozat bemutatásával kapcsolatban, éppen az egyiptomi szabadulás eseményeire hivatkozva, e szerkesztő azt is hangsúlyozza, hogy annak este, naplementekor kell megtörténnie (16,1.6). Nem tudhatjuk, hogy ez utóbbi kiemelését mi indokolja. Talán „túl jól” sikerült a deuteronomisták reformja, és a központi szentélyben a közösségi áldozatok analógiájára a páskaáldozat időpontja is megváltozott, s ez ellen léptek volna fel e betoldással? Vagy ez a mozzanat is az egyiptomi szabadulás részleteinek beemelése érdekében szolgál, hogy a szerző ezzel a fogságban élő népet – Deutero-Ézsaiáshoz hasonlóan – egy új exodus és az azt követő kultikus restauráció reményével bízassa a jövőre nézve? (vö. Ez 40–48).⁷³

Ez az átdolgozás az alapréteg chiasztikus struktúráját gondosan megőrizte: a szerkesztő a maga historizáló betoldását annak közepébe, egyfajta tengelyként illesztette bele, az éjszakai időpontra való két utalását pedig a külső keretben, a páskára vonatkozó szakaszokban helyezte el.⁷⁴

- A) *Páska* + kultuszcentralizáció: 1–2* + *éjjel*: 1
 B) *Maccót* + hét nap: 3aa
 ----- *Exodus: 3ab.b: historizálás* -----
 B') *Maccót* + hét nap: 4a
 A') *Páska* + kultuszcentralizáció: 4b.7 +5–6 + *éjjel*: 6

⁷² Az **יָזַח** szó az egyiptomi szolgaság „nyomorúságát” jelzi a jahvista Ex 3,7.17 szövegekben, de lásd ebben az értelemben az előhista (szekunder) Gen 41,52-t is.

⁷³ Vö. ROSE, 5. *Mose*, 48.

⁷⁴ Így szinkrón szinten e struktúrához HALBE, *Passa-Massot*, 150.153k.; NELSON, *Deuteronomy*, 206k.

Második átdolgozás: 16,8

A lombsátrak ünnepe a deuteronómiumi kalendárium szerint egy hétig tartott (lásd 16,13). A kései, papi szövegek azonban az ünnepet egy további nappal is meghosszabbították, s erre a nyolcadik napra egy **עֲצֵרָה**, azaz egy „munkaszüneti nap”⁷⁵ megtartását írták elő – még a központi szentélyben (Lev 23,36; Num 29,35, lásd még Neh 8,18; 2Krón 7,9).

A 8. vers szerzője ezzel a kései gyakorlattal igyekszik harmonizálni a Deuteronómium ünnepi kalendáriumát: E szerkesztő a hét napos *maccót*ot nyilván úgy értelmezte, hogy azt a jeruzsálemi szentélyben kell a zarándokoknak eltölteni, s zárónapként az átvett papi terminológiával itt is egy munkaszüneti nap (**עֲצֵרָה**) megtartását rendeli el.⁷⁶

Formai szempontból ez a vers már kívül áll a Deut 16,1–7 chiasztikus struktúráján, bár az ünnepzárás témájával ismét csak keretet alkot az 1. verssel, ami az ünnep első napjára vonatkozik.⁷⁷ E keretalkotás formai eszköze lehet, hogy a 8. vers megfogalmazása – az első vers mintájának megfelelően – ismét csak sokban emlékeztet a Dekalógus szombatára vonatkozó rendelkezésére (Deut 5,13kk).

Szintén formai jellegű megfigyelés, hogy ezzel a verssel – „a hetedik napon” kifejezés révén – a kalendáriumban a hetes szám immár összesen hétszer szerepel.⁷⁸

III.2. A hetek ünnepe (16,9–12)

A Deuteronómium ünnepi kalendárium a zarándokünnepek közül második helyen a hetek ünnepét említi, s ebben ismét a korábbi két kalendárium elrendezését követi (Ex 23,16a; Ex 34,22).⁷⁹

A hetek ünnepe eredetileg egy kánaáni eredetű mezőgazdasági ünnep, a búzaaratás záróünnep volt. Ez a jellege az Ex 23 előhista kalendáriumában világosan jelentkezik, hiszen itt a 16. vers az ünnepet az „aratás ünnepének” nevezi (**חַג הַקְצִיר**). Ugyanezt az ünnepet a Jer 5,24 a hosszabb **שְׁבֻעוֹת הַקָּצִיר** kifejezéssel a „a gabonaaratásra rendelt hetek”-nek mondja. A Deut 16,10, de már az Ex 34,22

⁷⁵ ROSE, 5. *Mose*, 44, magyarázata érdekes, de aligha megalapozott. Szerinte az **עֲצֵרָה** itt a tészta „visszatartására”, azaz megélesztésére vonatkozik, a munkatiltalom pedig kizárólag a tészta készítésére. Eszerint a vers azt akarja mondani, hogy a hatodik napon el kell készíteni a tésztát a hetedik napra is, ez az éjszaka megkelt, s így a hetedik napon már e megkelt (kovászos) tésztát kellett kenyérnek kisütni (vö. Ex 16,22) – és egy külön istentiszteleti alkalmon elfogyasztani.

⁷⁶ HALBE, *Passa-Massot*, 167k.

⁷⁷ NELSON, *Deuteronomy*, 206.

⁷⁸ NELSON, *Deuteronomy*, 204.

⁷⁹ Az ünnephez lásd az alábbi igehelyeket: Ex 23,16; 34,22; Lev 23,15–22; Num 28,26–31, valamint 2Krón 8,13.

által is használt שִׁבְעוֹת „hetek ünnepe” megnevezés feltehetőleg ennek a hosszabb formulának a rövidítéseként állt elő.⁸⁰ Az ünnepet a Num 28,26 az „első termés napjának” nevezi.

A búza aratásának ünnepén a zsidó családoknak önkéntes áldozattal kellett megjelenni a szentélyben, s az új termésből való felajánlást egyfajta áldozati lakomaként fogyasztották el a szent helyen (Lev 23,15kk).⁸¹ Hagyományosan az öröm és a mulatozás ünnepe volt ez (vö. Ézs 9,2), jelentőségében azonban mindig a másik két ünnep mögött maradt: időtartama a judaizmus korában is csak egy, illetve két napra korlátozódott, és külön, csak ehhez az ünnephez kapcsolódó rítusok sem alakultak ki.⁸² Az Ez 45,18–25 kalendáriuma az ünnepet nem is említi.⁸³

A deuteronomiumi szerkesztők az átvett kalendáriumnak az ünnepre vonatkozó rövid, tömör rendelkezését lényegesen átdolgozták. Feltűnő, hogy ennek során rövidítettek is a szövegen: a korábbi két kalendáriummal szemben az „első termés” kifejezést mellőzték a szövegből (lásd Ex 23,16a; 34,22).⁸⁴ Erre nyilván azért kellett sort keríteni, mert a Deuteronomium az első termés beszolgáltatását mind a három zarándokünnepen megköveteli (lásd Deut 18,4; 26,1–11). Talán éppen e rövidítés kompenzálásaképpen viszont beemelték a szövegbe egy részletet, amely az önkéntes áldozat bemutatását a hetek ünnepére is előírja a szentélybe érkező zarándokok számára: a szöveg szerint a learatott termésből mindenki Isten áldásának megfelelően, azaz az adott év termésének arányában kell, hogy a szentély javára felajánlást tegyen (16,10, vö. 12,17; 23,24).

A deuteronomisták a korábbi tömör rendelkezéshez a hetek ünnepe esetében is hozzáfűzték a maguk jellegzetes deuteronomista témáit:

1) A 10. versben azt hangsúlyozták, hogy az ünnepet Jahvének („az ÚRnak, a te Istenednek”) kell szentelni.⁸⁵ A páska-maccót ünnepéhez

⁸⁰ NIELSEN, *Deuteronomium*, 172. Ez a levezetés számomra meggyőzőbb, mint ROSE, 5. *Mose*, 52k., elmélete, aki szerint a név eredetileg a שִׁבְע „jólakni” tőből származott, s ennek megfelelően az ünnep neve „jólakás”-t, „lakomá”-t jelenthetett. Szerinte a népi etimológia szintjén majd csak később, tévesen hozták összefüggésbe ezt a שִׁבְע „hét” számnévvel. Nielsen szerint a Deut 16 szerzője vagy már maga sem volt tisztában a név eredeti jelentésével, vagy a természet-vallásokkal való rejtett polémia jegyében tudatosan törekedett annak kiiktatására.

⁸¹ Lásd ebben az összefüggésben a Vulgátát, ami a Deut 16,11-ben a שִׁבְעוֹתֵינוּ igét az epulor „lakmározni” igével adja vissza.

⁸² FOHRER, *Glaube und Leben im Judentum*, 107.

⁸³ BARTHA, *Izrael vallásos életrendje*, 173; XERAVITS, *Tanulmányok az ókori Izrael kultuszáról*, 20.

⁸⁴ VEIJOLA, *Deuteronomium*, 338.

⁸⁵ Legkésőbb tehát ettől kezdve nem tekinthetjük azt „profán ünnepnek”, ahogy azt KARASSZON, *Ünnepi alkalmak az ókori Izraelben*, 90, nevezi.

hasonlóan itt nyilván a kánaáni termékenység-i istenekkel szembeni rejtett polémia áll a háttérben: Jahve az, nem pedig Baal vagy egy másik isten, aki a termőföld javaival megáldja a népét (vö. 7,13k.; 12,7b; 14,24b). Így amikor a hetek ünnepén Izrael önkéntes felajánlást visz a szentélybe, akkor annak ad vissza valamit, akinek a megélhetését és jólétét köszönheti (vö. 1Kor 4,7).⁸⁶

2) A 11. versben a deuteronomisták a kultuszcentralizáció parancsát természetesen erre az ünnepre is kiterjesztették: ettől kezdve a hetek ünnepét is kizárólag a jeruzsálemi szentélyben lehetett megünnepelni. Mindenesetre a páskával kapcsolatban a kultuszcentralizációs formula a deuteronomiumi alaprétegben kétszer is megjelent, így annak egyszeri szerepeltetése itt, a 11. vers végén nem túl hangsúlyos. Nyilván azonban amit az első ünnep kapcsán az 1–7. vers nyomtatékkal elmondott, azt itt a második, és majd a harmadik zarándokünnepre is érvényesnek kell tekinteni.

3) Ugyancsak új elem a korábbi kalendáriumokhoz képest, hogy a deuteronomisták a hetek ünnepével összefüggésben explicite felszólítják Izraelt a szentélyben való örvendezésre (16,11a) – ahogy azt a szentélyben való megjelenés állandó elemeként annyi más helyen is elvárják (vö. 12,18; 14,26.29; 26,11), így majd a lombsátrak ünnepe kapcsán ebben a kalendáriumban is (16,14k.). Az örvendezés természetesen hozzá tartozott az aratási ünnepekhez, de liturgikus elemként a kánaáni termékenység-i kultuszoknak is része volt: itt az öröm látványos kifejezése arra szolgált, hogy a népi vallásosság mágikus elképzelései szerint magát az istenséget is jókedvre hangolják, s így jóindulatát a jövőre nézve is biztosíthassák. A deuteronomisták ugyan semmiféle módon nem konkretizálják, hogy a zarándokünnep során az örvendezésnek miben és hogyan kellene megnyilvánulnia, ám a könyv egészéből világos: amit ők elvárnak, az nem valamiféle liturgikus „örvendezés-rítus”, hanem egy lelki ráhangolódás, melynek során a zarándok tudatosítja önmagában, hogy örömeinek a forrása Jahve, annak „alapja és korláta” pedig a tőle kapott áldás.⁸⁷

4) S végül a 11. versben a deuteronomisták a kultikus lakoma résztvevőinek felsorolásával erős szociális érzékenységüket juttatták kifejezésre. Megszokott felsorolásuk itt a jövevényvel, az özvegyvel és az árvával is kiegészült, külön nyomatékosítva azt, hogy a gabona feletti örvendezésnek együtt kell járnia a szűkebb családon kívüli rászorulóknak megsegítésével, s így az örvendezésbe való bevonásukkal is. A Deut 24,19kk a tallózásra vonatkozó előírásban a jövevényt, árvát

⁸⁶ BRAULIK, „Volksliturgie“ nach dem deuteronomischen Festkalender, 108k.; VEIJOLA, Deuteronomium, 339.

⁸⁷ BRAULIK, „Volksliturgie“ nach dem deuteronomischen Festkalender, 108k.116.

és özvegyet nevez meg, mint akik e szociális juttatásra jogosultak, a Lev 23,15kk-ben pedig a hetek ünnepének a leírása közvetlenül összekapcsolódik a tallózás szociális indíttatású parancsával. Ezért talán itt, a Deut 16-ban sem (csak) arról van szó, hogy a közös kultikus lakomára meg kell hívni a rászorulókat, hanem sokkal inkább arról, hogy még az aratás során meg kell nekik adni a lehetőséget arra, hogy a tallózással, azaz saját kezük munkájával gabonára tegyenek szert, s annak majd ők is ott örvendezhessenek a templomban.

„Örvendezés és a hála tudatából fakadó szociális-karitatív magatartás”⁸⁸ – e két aspektus együtt le is fedi a Deuteronomium ünnepfogalmát, s így ki is meríti a Deut 16 szerkesztőinek érdeklődését a hetek ünnepe iránt: nem szabályozzák le annak sem az időtartamát, mint ahogy azt sem tartják fontosnak, hogy az ünnep egyéb részleteire kitérjenek.

Érdemes észrevenni, hogy a Deut előtti kalendáriumok az ünnep időpontját az aratás megkezdésének idejéhez kötik (Ex 34,22; 23,16). A deuteronomisták ezt még szintén így tették, hiszen a 16,9b-ben az ünnep kiszámításának kezdőpontjaként az aratás kezdetét jelölték meg. Ahogy a *maccót*ot és majd a lombsátrak ünnepét, úgy a deuteronomisták még ezt az ünnepet sem rögzítették konkrét időponthoz – hiszen az minden évben a tényleges aratási időszakhoz kellett, hogy igazodjon. Ez egyrészt segítette megőrizni az ünnep hálaünnep jellegét. Másrészt egy zarándokünnep esetében e változó időpont megőrzése gyakorlatias szempontokat is követelt: az aratás az ország különböző pontjain nyilván más-más időpontban vette kezdetét, így a zarándokok egyenletes elosztásban, s nem egyszerre jelentek meg a jeruzsálemi szentélyben.⁸⁹

16,12: *Első, dtr jellegű átdolgozás*

Az agrár jellegű aratási ünnep historizálása az Ószövetség korában nem következett be, s ez irányba a kalendárium deuteronomiumi szerkesztői sem tettek lépéseket. A kalendárium első, deuteronomista jellegű átdolgozása a 12. vers betoldásával az ünnepet még szintén nem akarta egy történelmi eseményre visszavezetni,⁹⁰ hiszen az egyiptomi szabadulással nem az ünnep *eredetét*, hanem annak *szociális aspektusát* hozta összefüggésbe. A 11. versben szereplő עֵבֶר szóhoz kapcsolódva e szerkesztő Izrael egyiptomi tartózkodását úgy mutatja be, mint a szolgaság és az ínség korszakát – márpedig az erre való emlékezés arra kell, hogy kötelezze Izraelt, hogy az aratás ünnepén

⁸⁸ BRAULIK, „Volksliturgie” nach dem deuteronomischen Festkalender, 116, hasonlóan, de az itteni kalendáriumról NELSON, *Deuteronomy*, 204.

⁸⁹ NELSON, *Deuteronomy*, 209.

⁹⁰ Másképp pl. XERAVITS, *Tanulmányok az ókori Izrael kultuszáról*, 13.

megossza javait a „szolgákkal” és a szükségét szenvedőkkel (hasonlóan 5,15; 15,15; 24,18.22; 26,5–8.9).⁹¹

A learatott gabona feletti örvendezés ünnepe csupán a Talmud korára vált a Tízparancsolat kinyilatkoztatásának, illetve a Tóra átadásának emlékünnepévé (lásd Sabbat 86b; Peszachim 68b).⁹² Ennek bibliai alapjait a Papi irathoz tartozó Ex 19,1-ben kereshetjük: ez a vers ugyanis a Sínai-hegyi kijelentést a hetek ünnepének idejére helyezi. A keresztyén pünkösöd szintén ebből az ünnepből, annak üdvtörténeti átértelmezéseként áll elő.⁹³

16,9a: Második, papi terminológiájú redakció

A fentiekben már láttuk, hogy a 16,9a legközelebbi paralelleje a Lev 23,15k. Ebben a szakaszban a Papi irat a hetek ünnepének kezdetét az itt is használt ספר + ל szerkezettel, illetve a hetek számolására vonatkozó előírásával a megelőző ünnephez, az első termés bemutatásához kapcsolja. A Deut 16,9a nyilván éppen ennek az igehelynek a mintájára készült, és a későbbi papi hagyománynak megfelelően arra szolgál, hogy a hetek ünnepének időpontját a kalendáriumban előtte álló páska-maccót időpontjához hozzákapcsolja.⁹⁴ E kései szerkesztő ugyanis a „sarlóval való aratás” kifejezés alatt nyilván a páska-maccót alapjául szolgáló árpaaratásra gondolt,⁹⁵ s ezért a hetek számolására vonatkozó utasítást a megelőző páska-maccót ünnepre vonatkoztatta. Eszerint 7 x 7 héttel, azaz 49 nappal a páska-maccót után kell a hetek ünnepét megtartani – innen ered az ünnep görög *pentekoszté* (*hémera*) = „50. nap” neve, amiből a magyar „pünkösöd” szavunk is származik.

Az időpontnak ez a precíz megköthése némileg elhomályosítja az ünnep eredeti földművelő jellegét, hiszen így az már nem feltétlenül esett egybe az aratás tényleges idejével (vö. egyházunk mai gyakorlatában az újkenyér és az újbor ünnepét).⁹⁶ Ugyanakkor egy állandó

⁹¹ BRAULIK, „Volksliturgie” nach dem deuteronomischen Festkalender, 113, láb. 52.

⁹² FOHRER, *Glaube und Leben im Judentum*, 107k.

⁹³ ROSE, 5. Mose, 56, szerint a zsidóságon belüli historizálás éppen a keresztyén pünkösdre adott válaszként következett be.

⁹⁴ Lásd STEUERNAGEL, *Deuteronomium und Josua*, 61; uő, *Das Deuteronomium*, 112, majd VEIJOLA, *Deuteronomium*, 339k. Hasonlóan KRAUS, *Gottesdienst in Israel*, 73; BARTHA, *Izrael vallásos életrendje*, 173, és ROSE, 5. Mose, 53k., bár ők a szakaszt nem ítélik későbbi betoldásnak. Másképp BRAULIK, „Volksliturgie” nach dem deuteronomischen Festkalender, 110, és NELSON, *Deuteronomy*, 209, aki szerint a 9a a deuteronomiumi alapréteghez tartozik, és még nem akarja az ünnep számításának kezdetét a páska-maccóhoz kötni.

⁹⁵ Így VEIJOLA, *Deuteronomium*, 339k.; ROSE, 5. Mose, 55, és XERAVITS, *Tanulmányok az ókori Izrael kultuszáról*, 11.

⁹⁶ Az aratás kezdő időpontja Palesztinában az adott év időjárás viszonyainak a függvényében meglehetősen nagy ingadozásokat mutathatott, lásd ehhez DALMAN, *Arbeit und Sitte in Palästina*, III/1–6.

időpont kijelölésével a jeruzsálemi szentélyben az egész ország valóban egy közös ünnepen jelenhetett meg – erősítve, illetve kifejezésre juttatva a Deuteronomiumnak azon tanítását, miszerint Izrael népe egységes és oszthatatlan gyülekezet.

III.3. A lombátrak ünnepe (16,13–15)

Harmadik zarándokünnepként a kalendárium a **הַחַג הַלִּמְבֹטֶת**-ot, azaz a lombátrak ünnepét említi.⁹⁷ Ez a Deuteronomium előtti két kalendáriumban is mint harmadik és egyben utolsó zarándokünnep szerepel (Ex 34,22; 23,16).

Ez az ünnep szintén mezőgazdasági, feltehetőleg kánaáni eredetű: a gyümölcs- és a szőlőszüret utáni hálaadó örömművelés (vö. Bír 9,26–29; 21,19kk). A szüret ideje alatt a városok és falvak lakói kiköltöztek a kertekbe, s erre az időre ágakból és lombokból ideiglenes kunyhókat építettek maguknak. A Bír 21,9 szerint a szüret záróünnepét is a szőlős- és gyümölcskertekben ünnepelték, nyilván ezekben az ideiglenes hajlékokban – s a Bír 9,27 szerint innen vonultak aztán a városba, „istenük templomába”, hogy ott folytassák a hálaadást.⁹⁸ Az ünnephez kapcsolódó mulatozás, tánc és örvendezés más szövegek szerint is közmondás-szerű evidencia volt (vö. Ézs 16,10; 30,29).

Az ünnepnek ezt az eredeti jellegét a Deut 16,13–15 megfogalmazás is őrzi.⁹⁹ A szöveg a borsajtóból és a szérűből való betakarításról beszél (13. v.), a termést Isten áldásának nevezi, s a szöveg szerint az ünnep a betakarított javak fölötti örvendezés alkalma kell, hogy legyen (15. v.). A felszólítás, hogy „örvendezz!”, ebben a szakaszban kétszer is szerepel. Ráadásul itt a Deuteronomium előtti kalendárium megfogalmazása is alig változott: szemben a páskával és a hetek ünnepével, amit a deuteronomisták szerint „az ÚRnak, a te Istenednek” (לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ) kell szentelni, itt, a 13. vers szerint ezt az

⁹⁷ Az ünneppel kapcsolatban lásd az alábbi igehelyeket: Ex 23,16; 34,22; Lev 23,33–36,39–43; Num 29,12–38, valamint Bír 9,26–29; 21,19kk; 1Kir 8,2.65; 12,32; Ez 45,25; Neh 8,13–18; 2Krn 7,8, lásd még Zak 14,16kk.

⁹⁸ ROSE, 5. Mose, 57, egy érdekes párhuzamra hívja fel a figyelmet: Egy ugariti szöveg szerint a szőlőszüret ideje alatt a Baal-templom teraszán „levágott lombokból hajlékokat” készítettek – a király hálaáldozatainak tárolására, nyilván abból kiindulva, hogy maga Baal fog e hajlékokba beköltözni és ott a neki szánt felajánlásokat elfogyasztani.

⁹⁹ VEIJOLA, *Deuteronomium*, 340k., szerint ebben a szakaszba az egyetlen későbbi betoldás a 15b, mely egy, a szövetség-teológiát hangsúlyozó dtr. szerkesztő (DtrB) számlájára írható: ez a termést hangsúlyozottan a szövetséges Isten áldásaként mutatja be, és az előtte való örvendezés aspektusát erősíti meg a szövegben. Számomra azonban a Deut 16-ban ennek a rétegnek az elkülönítése irodalomkritikailag nem tűnik meggyőzőnek. A 11. vers irodalmi egységéhez lásd lentebb, 105. láb.

ünnepet Izrael „magának” (לְךָ) tartja meg (vö. Ex 34,22).¹⁰⁰ A deuteronomisták a 14. versben még ugyanebben a szellemben az ünnepet „a te ünnepednek”, azaz Izrael ünnepeinek, nem pedig Jahve ünnepeinek nevezik, s korrekcióként majd csak a 15. vers kapcsolódik ehhez a két kitételhez.

A gézeri földműves naptár (Kr. e. 10. század) szerint az év a gyümölcs- és szőlőszürettel ért véget.¹⁰¹ A Jahvista és az Elóhista forrás kalendáriumai a betakarítás ünnepét szintén óévbúcsúztató ünnepnek tekintették, amit „az esztendő fordulóján” (Ex 34,22), illetve „az esztendő végén” (Ex 23,16) kell megtartani. Az évről való lezáró jelleg a Deut 16 szerkesztője számára is egyértelmű: a 15. versnek az a mondata, miszerint Isten „megáldotta minden termésed és kezéd minden munkáját”, csak a lezárt mezőgazdasági évre való visszatekintésként értelmezhető.

A korábbi két kalendárium e napot a „betakarítás ünnepeinek” nevezte (חַג הַקְּצִיר, lásd Ex 23,16; 34,22). Ez a név az ünnep mezőgazdasági jellegét juttatja kifejezésre. Az קָצַר „begyűjteni, betakarítani” gyököt az időpont kijelöléséhez ugyan a Deut 16,13 is használja (בְּקִצְוֹ), de magát az ünnepet – az Ószövetségi irodalomban először – a חַג הַסֻּכּוֹת névvel illeti.¹⁰² Erre a névre a szöveg nem ad magyarázatot, de az nyilván azokra az ideiglenesen összetákoltt kunyhókra, illetve lombsátrakra utal, amelyek héber neve סֻכָּה, s amelyekben a szüretelők a szüret ideje alatt a kertjeikben éltek (vö. Bír 21,19–21; Ézs 1,8; 4,5–6; Jób 27,18). A deuteronomista kultuszreformmal a סֻכּוֹת a központi szentély körül épített ideiglenes zárdok-lakok (vö. a későbbi Lev 23,40–43; Neh 8,16) megnevezésévé is válhatott, majd a Deut 16 alapján az ünnep nevéként is meghonosodott (lásd Lev 23,34).¹⁰³

A korábbi kalendáriumok nem szabták meg az ünnep időtartamát. A Deut 16 az első, amelyik azt hét napban adja meg.¹⁰⁴ Ehhez nyilván a páska-maccót adta a mintát: a deuteronomisták szándékának megfelelően az 1. és a 3. zárdokünnep egyaránt 7–7 napig tartott, keretként fogva közre a kisebb jelentőségű, második ünnepet.¹⁰⁵ A

¹⁰⁰ ROSE, 5. Mose, 57. A korábbi fogalmazás megőrzése itt annál feltűnőbb, mivel a hetek ünnepe kapcsán az Ex 34,22-ban olvasható עֲשֵׂה + לְךָ szerkezetet a deuteronomisták gondosan az עֲשֵׂה + לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ szerkezetre cserélték.

¹⁰¹ Szövegéhez magyarul lásd XERAVITS, *Tanulmányok az ókori Izrael kultuszáról*, 8.

¹⁰² BERTHOLET, *Deuteronomium*, 50; KARASSZON, *Ünnepi alkalmak az ókori Izraelben*, 92; BRAULIK, „Volksliturgie” nach dem deuteronomischen Festkalender, 110k.

¹⁰³ STEURNAGEL, *Das Deuteronomium*, 115; KARASSZON, *Ünnepi alkalmak az ókori Izraelben*, 92.

¹⁰⁴ HALBE, *Ursprung und Wesen des Massotfestes*, 335.

¹⁰⁵ NIELSEN, *Deuteronomium*, 167–170, szerint a 16,11 versben az ünnepen részt vevők listája későbbi, a DtrG-től származó betoldás, míg annak parallelje, a 16,14 a szakasz Deut alaprétegéhez tartozik. Szerinte tehát a Deuteronomium Jósias-korabeli

deuteronomisták tehát az ünnep jelentőségét fokozták a korábbiakhoz képest, amennyiben időtartamát a páska-*macsót* ünnepéhez igazították.¹⁰⁶ A tendencia a fogság alatt és után tovább folytatódik, olyannyira, hogy a lombsátrak ünnepét alkalmanként ekkor egyszerűen csak „az ünnep”, azaz „a legnagyobb ünnep” névvel is emlegethették (1Kir 8,2.65; 12,32; Ez 45,25; Neh 8,14).

Már említettük, hogy a fogság után az ünnepet még egy nyolcadik nappal is meghosszabbították (Lev 23,39; Num 29,12kk, lásd még 2Krn 7,8) – feltehetőleg azért, hogy a „világiás” jellegű első hét napot a zarándokok a szentélyben valamilyen kultikus, méltóságteljes formában zárhassák.¹⁰⁷ A Deut 31,9–13 a hétevenkénti szövetségmegújítás ünnepét ennek az ünnepnek az idejére írja elő, a Neh 8,13–18 szerint pedig a fogságból hazatért nép is ekként ünnepelte meg.

Az ünnep historizálása a Deut 16-ban még nem következett be. Erre majd csak a Papi iratban, a Lev 23,42kk-ben (Szentség-törvény) kerül sor, amikor is az ünnep idejére épített lombsátrakat a pusztai vándorlás sátraival hozták összefüggésbe; Izrael tehát áttételesen ezt az ünnepet is az Egyiptomból való szabadulásra vonatkoztatta.

A 13. vers bevezetője után, a 14. vers legelején és a 15. vers végén, kétszer is olvashatjuk az örvendezésre való felszólítást. E parancs tehát egyfajta chiasztikus keretként veszi körül az ünnepre vonatkozó rendelkezést. Ez az örvendezés nyilván a betakarított termésből álló közös lakomákban is megnyilvánult. Feltűnő mindenesetre, hogy a Deuteronomium ezt az aspektust nem emeli be a szövegbe – a közös lakomára vonatkozólag sem itt, sem a hetek ünnepe kapcsán nem hangzik el közvetlen felszólítás. Nyilván a hallgatással nem akarja megtiltani azt, ami természeténél fogva ősidóktól fogva része az ünnepnek (vö. 14,26) – a hallgatásban talán mégis benne rejlik a termékenységi kultuszok elleni tudatos polémia.¹⁰⁸

A Deuteronomium Jósiás-korabeli szerkesztője a maga kiegészítéseivel természetesen ezt a zarándokünnepet is az egyetlen legitím kultuszhelyhez kötötte és – ismét csak a kánaáni termékenységi kultuszokkal szemben folytatott polémia jegyében – az ünnepet „az ÚR előtt” való örvendezés alkalmának minősítette (15. v., vö. Bír 21,19). Maga a deuteronomista kalendárium, akárcsak a korábbi kalendáriu-

szerkesztője a hetek ünnepével szemben a lombsátrak ünnepének nagyobb jelentőséget tulajdonított, s a két ünnep súlyának a kiegyenlítésére majd csak a DtrG szerkesztője tesz e betoldással is kísérletet. Veijolát követve azonban (VEIJOLA, *Deuteronomium*, 340k), nem látom indokoltnak a 11. vers irodalomkritikai felosztását.

¹⁰⁶ Így pontosítanunk kell VON RAD, *Deuteronomium*, 81. oldalon tett megjegyzését, miszerint a deuteronomista kalendáriumban még semmi sem érezhető az ünnep későbbi kiemelt jelentőségéből.

¹⁰⁷ ROSE, 5. *Mose*, 58.

¹⁰⁸ BRAULIK, „*Volksliturgie*” nach dem deuteronomischen Festkalender, 115.

mok, még semmit sem tudnak erre az ünnepnapra előírt kötelező áldozatokról, ezek majd csak a későbbi papi szövegekben jelennek meg (Lev 23,36.40). Összességébe is elmondható, hogy az alkalom liturgiai jellege – akár fentebb, a hetek ünnepe esetén – a deuteronomisták szemében teljesen másodlagos.¹⁰⁹

Az ünnep számára konkrét időpontot sem a korábbi két kalendárium, sem a deuteronomisták nem írtak még elő. Egy aratási ünnep ugyanis értelemszerűen minden évben az aratás befejezéséhez kellett, hogy igazodjon (vö. Deut 31,10). Majd csak a későbbi historizálással vesztí el az ünnep fokozatosan konkrét mezőgazdasági jellegét, s kötik kezdetét a papi jellegű szövegek a hetedik hónap 15. napjához (Lev 23,34.39.41; Num 29,12). A folyamat azonban már a Deut 31,10–11 előírásával kezdetét vehette, hiszen annak rendelkezése szerint hétente a lombsátrak ünnepén egész Izraelnek egyszerre kellett megjelennie Jeruzsálemben, hogy ünnepélyes keretek között megerősítsék a szövetséget Istennel.

E folyamat végén Izrael az ünnepet a Tóra felolvasásának ünnepként élte meg (lásd Neh 8,17k., vö. Jn 7), s az utolsó, nyolcadik nap utáni napot – valójában a nyolcadik napon kezdődő ünnep második napját – „a Tórának való örvendezés” napjává tette.¹¹⁰

Ezzel a folyamattal párhuzamosan az ünnep az évszáró jellegét is elvesztette. A fogság idején ugyanis Izrael átvette a babiloni naptárat, s ezzel az év lezárása és az újév kezdete tavaszra helyeződött át. E naptári rendszerben a lombsátrak ünnepe immár az év közepére, a hetedik hónapra esett.¹¹¹

III.4. Összefoglaló záradék (16,16–17)

Az Ex 34 és 23 kalendáriumai egy összegző felszólítással zárulnak: „Évenként háromszor jelenjék meg minden férfi az ÚRisten (...) színe előtt!” (Ex 34,23; 23,17). A Deut 16 záradéka azzal kezdődik, hogy csaknem szó szerint idézi ezt a mondatot.¹¹² Az irodalmi minta követése például abban is tetten érhető, hogy a Deut 16 a zarándokünnepre kötelezettek körét meglehetősen tágira vonta (lásd 11.14. v.), míg a záradék az idézett forrásművének megfelelően csupán az izraeli „férfiakról” beszél.

A Deut 16 ezt az általános felszólítást a három zarándokünnep nevével is kiegészíti. Ennek a korábbi két kalendáriumban ugyan nincsen megfelelője, s az is igaz, hogy a második és harmadik helyen a

¹⁰⁹ ROSE, 5. *Mose*, 58.

¹¹⁰ FOHRER, *Glaube und Leben im Judentum*, 109.112k.

¹¹¹ VEIJOLA, *Deuteronomium*, 341; TÓTH, *Időszámítás*, 629.

¹¹² Lásd NELSON, *Deuteronomy*, 209k.

deuteronomisták által használt, illetve megalkotott ünnepnév szerepel. Egy ünnep-listának azonban már a deuteronomisták által felhasznált változatban is benne kellett lennie, hiszen az összevont páskamaccót ünnepét az 1. vers páskának nevezte, itt viszont arra a *maccót* név szerepel. A *maccót* egyedüli szerepeltetése egyúttal azt is megerősíti, hogy a Deut 16 alaprétegében a *maccót* ünnepének, és nem a páskának kellett szerepelnie, illetve azt is, hogy a deuteronomistáknak nem volt szándékuk a *maccót*ot teljesen kiiktatni a zarándokünnepek sorából.¹¹³

Mindenesetre talán éppen ennek a felsorolásnak köszönhető, hogy az összevont páskamaccót ünnep neveként a későbbiekben egyre inkább a *maccót* név honosodott meg (lásd pl. 2Krn 8,13, másképp még az Ez 45,21), s például az Újszövetség korában már a páskát csupán a kovásztalan kenyerek részének tekintették (vö. Lk 22,1.7; Mk 14,12; Mt 26,17; ApCsel 12,3k.).

Az Ex 34 és az Ex 23 kalendáriumi még a kovásztalan kenyerek ünnepével kapcsolatban hozták Jahve felszólítását: „Üres kézzel senki se jelenjék meg előttem!” (Ex 34,20bb; 23,15b).¹¹⁴ A Deut 16 szerkesztői ezt a mondatot ismét csaknem szó szerint átvették (16,16b), de azzal, hogy áthelyezték a záradékba, azt mind a három zarándokünnepre érvényesítették. Így a rendelkezés, miszerint a vagyoni helyzettel arányos, önkéntes áldozattal kell a szentélybe érkezni, immár mindhárom zarándokünnepre vonatkozott.

Ezen a változtatáson túl a könyv Jósiás-féle redaktora szinte alig módosított valamit a forrásként használt szövegen: csak a kultuszcentralizáció parancsát fűzte bele a 16. versbe, illetve az előbbieknél megfelelően azt hangsúlyozta, hogy a földi javak Isten áldásai, Ő a szerzője, ezért Őt illeti a hálaáldozat. A későbbi redaktorok szintén nem tartották fontosnak, hogy a záradék szövegébe belenyúljanak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BARTHA, T. (szerk.), *Izrael vallásos életrendje*, Budapest, 1974.

BERTHOLET, A., *Deuteronomium* (KHC AT 5), Leipzig és Tübingen, 1899.

¹¹³ E záradékban VEIJOLA, *Deuteronomium*, 342, szerint a 17b betoldás (DtrB), míg a16aβ versben a három ünnep nevének felsorolása szerinte a könyv második, kultikus érdeklődésű redaktorától származik. VON RAD, *Deuteronomium*, 81, szintén mérlegeli annak lehetőségét, hogy itt későbbi betoldással van dolgunk, de elképzelhetőnek tartja azt is, hogy egy későbbi szerkesztő egy Deut előtti (!) kalendárium-summát illesztett ide utólag (hasonlóan már STEUERNAGEL, *Deuteronomium und Josua*, 62; BERTHOLET, *Deuteronomium*, 52). Mint láttuk, e probléma tárgyát veszti, ha a *maccót* kikapcsolását a Deut 16-ból egyetlen réteg esetében sem feltételezzük.

¹¹⁴ Az Ex 34 esetében e rendelkezést jelenleg az elsősültek feláldozására vonatkozó rendelkezés (34,19–20aba) szakítja el a *maccót*ra vonatkozó előírásoktól (34,18), ám ez utólagos átdolgozás eredménye lehet, lásd NOTH, *Exodus*, 217.

BOKSER, B. M., Szócikk „*Unleaved Bread and Passover, Feast of*”, in: ABD 6: 755–765.

BRAULIK, G., *Leidensgedächtnisfeier und Freudenfest. „Volksliturgie” nach dem deuteronomischen Fetskalender (Dtn 16,1–17)*, in: uő, *Studien zur Theologie des Deuteronomiums* (Stuttgarter Biblische Aufsatzbände 2), Stuttgart, 1988, 95–121.

BRAULIK, G., *Deuteronomium 1–16,17* (NEB 15), 3. kiadás, Würzburg, 2000.

BLENKINSOPP, J., *Második Törvénykönyv*, in: R. E. Brown et. al. (ed.), *Jeromos Bibliakommentár. I. kötet: Az Ószövetség könyveinek magyarázata*, Budapest, 2002, 173–194.

CHOLEWINSKI, A., *Heiligkeitsgesetz und Deuteronomium. Eine vergleichende Studie* (AnBib 66), Rom, 1976.

CLEMENTS, R. E., *The Book of Deuteronomy*, in: NIB 2: 269–538.

DALMAN, G., *Arbeit und Sitte in Palästina*, Gütersloh, Band III: 1933, Band IV: 1935.

DOMJÁN J., *A Deuteronomium kultuszi törvényei*, Budapest, 1932.

ELHORST, H. J., *Die deuteronomischen Jahresfeste*, ZAW 42 (1924) 136–145.

FOHRER, G., *Glaube und Leben im Judentum* (UTB 885), Wiesbaden, 3. kiadás, 1991.

GERTZ, C., *Die Passa-Massot-Ordnung im deuteronomischen Festkalender*, in: T. Veijola (Hg.), *Das Deuteronomium und seine Querbeziehungen* (JESJ 62), Helsinki és Göttingen, 1996, 56–80.

HALBE, J., *Das Privilegrecht Jahwes. Ex 34,10–26. Gestalt und Wesen, Herkunft und Wirken in vordeuteronomischer Zeit* (FRLANT 114), Göttingen, 1975.

HALBE, J., *Erwägungen zu Ursprung und Wesen des Massotfestes*, ZAW 87 (1975) 324–346.

HALBE, J., *Passa-Massot im deuteronomischen Festkalender. Komposition, Entstehung und Programm von Dtn 16,1–8*, ZAW 87 (1975) 147–168.

HARAN, M., *Temples and Temple-Service in Ancient Israel. An Inquiry into the Character of Cult Phenomena and the Historical Setting of the Piesterly School*, Oxford, 1978.

KARASSZON I., *Ünnepi alkalmak az ókori Izraelben*, in: uő., *Az óizraeli vallás. Vázlatok*, Budapest, 1994, 85–93.

KRAUS, J.-J., *Gottesdienst in Israel. Grundriß einer Geschichte des alttestamentlichen Gottesdienstes*, München, 2. kiadás, 1962.

KÖNIG, E., *Das Deuteronomium* (KAT 3), Leipzig, 1917.

LAAF, P., *Die Pascha-Feier Israels. Eine literarkritische und überlieferungskritische Studie* (BBB 36), Bonn, 1970.

LEVINSON, B. M., *Deuteronomy and the Hermeneutics of Legal Innovation*, New York és Oxford, 1997.

MCCONVILLE, J. G., *Deuteronomy's Unification of Passover and Massot: A Response to Bernard M. Levinson*, JBL 119 (2000) 47–58.

MERENDINO, R. P., *Das deuteronomische Gesetz. Eine literarkritische, gattungs- und überlieferungsgeschichtliche Untersuchung zu Dt 12–26* (BBB 31), Bonn, 1969.

- NELSON, R. D., *Deuteronomy. A Commentary* (OTL), Louisville és London, 2002.
- NICOLSKY, N. M., *Pascha im Kulte des jerusalemischen Tempels*, ZAW 45 (1927) 171–190, 241–253.
- NIELSEN, E., *Deuteronomium* (HAT I/6), Tübingen, 1995.
- NOTH, M., *Das zweite Buch Mose. Exodus* (ATD 5), Göttingen, 1959.
- PERLITT, L., *Deuteronomium-Studien* (FAT 8), Tübingen, 1994.
- RAD, G. VON, *Das fünfte Buch Mose* (ATD 8), Göttingen, 4. változatlan kiadás, 1983.
- REEVES, J. C., *The feast of the first fruits of wine and the ancient Canaanite calendar*, VT 42 (1992) 350–361.
- ROSE, M., *5. Mose. Teilband 1: 5. Mose 12–25. Einführung und Gesetze* (ZBK), Zürich, 1994.
- ROST, L., *Weidewechsel und alttestamentlicher Festkalender*, in: ders., *Das Kleine Credo und andere Studien zum Alten Testament*, Heidelberg, 1965, 101–112.
- RÓZSA H., *Az Ószövetség keletkezése. I. kötet, 2., átdolgozott kiadás*, Budapest, 1995.
- SCHMITT, R., *Exodus und Passah. Ihr Zusammenhang im Alten Testament* (OBO 7), Freiburg és Göttingen, 1975.
- SCHREINER, J., *Exodus 12,21–23 und das israelitische Pasha*, in: Braulik, G. (Hg.), *Studien zum Pentateuch. Walter Kornfeld zum 60. Geburtstag*, Wien, 1977, 69–90.
- SEGAL, J. B., *The Hebrew Passover. From the Earliest Times to A. D. 70* (London Oriental Series 12), London, 1963.
- SEITZ, G., *Redaktionsgeschichtliche Studien zum Deuteronomium* (BWANT 93), Stuttgart, 1971.
- STEUERNAGEL, C., *Deuteronomium und Josua* (HKAT I/3), Göttingen, 1900.
- STEUERNAGEL, C., *Das Deuteronomium* (GHK AT I/3), Göttingen, 1923.
- TÓTH K., *Mózes ötödik könyve (Deuteronomium)*, in: Jubileumi Kommentár. A Szentírás magyarázata. I. kötet, 2. kiadás, Budapest, 1998, 260–276.
- TÓTH K., Szócikk „Időszámítás”, in: Bartha T. (szerk.), *Keresztyén Bibliai Lexikon*. I. kötet, Budapest, 1993, 628–630.
- VEIJOLA, T., *Das 5. Buch Mose. Deuteronomium. Kapitel 1,1–16,17* (ATD 8,1), Göttingen, 2004.
- WEIMAR, P., *Pascha und Massot: Anmerkungen zu Dtn 16:1–8*, in: Beyerlin, S. et al. (Hg.), *Recht und Ethos im Alten Testament*, Neukirchen-Vluyn, 1999, 61–72.
- XERAVITS G., *Tanulmányok az ókori Izrael kultuszáról* (Simeon könyvek 2), Pápa, 2004.
- ZENGER, E. et al., *Einleitung in das Alte Testament*, 5. Auflage, Stuttgart, 2004.

*Der Reform der Wallfahrtsfeste in der Josiazeit.
Auslegung von Deut 16,1–17
Zoltán Kustár*

Die Grundschrift des Festkalenders 16,1–17 folgt in Grundzügen, gelegentlich aber auch wörtlich Ex 34,18–23 und Ex 23,14–17. Sie war vielleicht schon Bestandteil des Ur-Deuteronomiums.

Dieser Festkalender wurde in der Josia-Zeit im Zusammenhang der josianischen Kultreform gründlich umgestaltet. Dabei wurde die Kultzentralisation auch bei den Wallfahrtsfesten durchgeführt: aus dem gleichen Grund wurde die Pascha, mit dem *maccôt*-Fest vereinigt, in die Reihe der Wallfahrtsfeste aufgenommen. Die weiteren Änderungen haben vor allem den Wochenfest und den Laubhüttenfest betroffen: sie wurden betont mit YHWH in Verbindung gebracht, ihr wesentliches Merkmal wurde die Freude vor dem Herrn bestimmt, und die Vorschriften der beiden Feste wurden mit dem sozialen Aspekt der Deuteronomisten ergänzt.

In einem nächsten Schritt hat ein deuteronomistischer Redaktor einerseits das Kultzentralisationsbefehl mit seiner charakteristischen Terminologie wiederholt, andererseits hat – eine bestimmte historisierende, bzw. technische Interesse zeigend – den Ablauf der Feste in einigen Details geregelt (16,1/„in der Nacht“/.3aβ.b.5–6.12).

Ein späterer, priesterlicher Redaktor hat dann – nach der Analogie des Laubhüttenfestes – einen feierlichen, kultischen Abschluss der Pascha-*maccôt* Woche gegeben (v. 8), und anhand von Lev 23,15f. den Zeitpunkt des Wochenfestes zum Termin des Pascha-*maccôt* geknüpft (v. 9a).